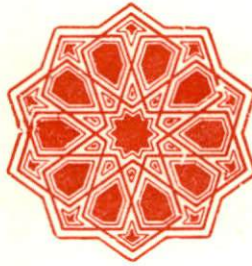

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXVI

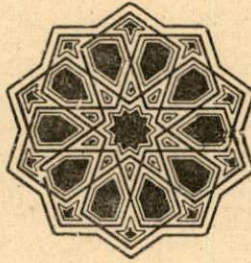
Makalelerin sorumluluđu yazarlarına aittir.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXVI

KİTÂBU'L-OSMÂNİYYE'YE GÖRE CÂHİZ'İN İMÂMET ANLAYIŞI

Yrd. Doç. Dr. Sabri HİZMETLİ

Konumuza, Câhiz¹'in "*Kitâbu'l-Osmâniyye*"sindeki görüşlerinin temsilcileri olan "*Osmâniyye*" hakkında kısa bir açıklama yaparak başlamak istiyoruz².

1 Ebu Osman Amr b. Bahr el-Câhiz, 159-160/775-776 yılına doğru Basra'da doğdu (Biyograflarından Fir kısmı, onun, 150/767 yılına doğru doğduğunu söyler); 256 Muharrem/869 yılı Aralık ayında, doksan yaşının üzerinde olduğu halde, vefat etti. Kinâne kabilesinin pek tanınmayan bir mevâlî ailesine mensuptur. Habeşli bir zenci soyundan geldiği de söylenir. Hayatı hakkında çok malzeme mevcuttur ve ciltlerce kitabı muhafaza edilmiştir. Câhiz, yazı hayatına 200/815-6 yıllarına doğru, imâmet konusunda yazdığı eserlerle girmiştir. Onun, o zamanlar çok önemli bir konu olan imâmet meselesi üzerinde neşriyatta bulunması hem tanınması hem de devrin halifesinden birtakım maddî ve manevî faydalar elde etmesini sağlamıştır. Rızkını bu neviden eserlerinden kazandığı söylenmektedir. Şehrestânî ve el-Bağdâdî onu, Mu'tezile'nin müstakil bir kolunun, Câhiziyye mezhebinin kurucusu gösterirlerse de, bu, esas itibarıyla dînî ve siyâsî sahadaki anlayışından dolayıdır. Câhiz 200'e yakın eserin müellifidir. Câhiz'in hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bk.: EI¹, Câhiz maddesi, C. III, s. 395-398; GÂL, I, 158-60 Arabica, 1956, II ve III. sayılar; Studia İslamica, MCMLXI, XV, s. 23-27; Mes'udî, Murûcu'z-Zehab, III, 22-25, IV, 55-58 ve diğer ciltler.; İbn Kuteybe, el-Maarif, 172; Bağdâdî, el-Fark..., 160-163; es-Sendûbî, Mecmu'at-u Resâli'l-Câhiz, Kahire, 1324, s. 82-147; Charles Pellat, Le Milieu Basrien et La Formation de Câhiz, Paris 1953 (kitabın girişinde Câhiz'in biyografları ile ilgili önemli bir liste mevcuttur); Essai d'inventaire de l'oeuvre Câhizienne, Arabica, III/2, s. 147-180; Câhiz, K. el-Hayavân, (kitaplarının listesi); W.M. Watt, İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri (The Formative Period of Islamic Thought, Edinburgh 1973), çev. Doç. Dr. E. Ruhi Fiğlal, Ankara 1981, s. 278 vd.

2 K. el-Osmâniyye, sahasında nâdir bulunan, İslâm'ın ilk devirlerinde cereyan eden olaylar hakkında önemli bilgiler veren bir eserdir. Yalnız imâmet meselesine tahsis edilmiştir. Maa-mafih, çeşitli zümrelerin, Şîa ve Osmâniyye gibi, konu ile ilgili görüşlerinden de bahseder. Kitabın esas maksadı, Şîilerin Ali hakkındaki aşırı iddialarına cevap vermek ve buna karşılık Ebu Bekir'in faziletlerini ve hilafetini ele almaktır. Bu sebeple Osman'dan değil Ebu Bekir'den bahseder. Ebu Bekir'in hilafetinin Ali'ye üstünlüğünün kitabıdır denebilir. 240 senesinden önce yazılmıştır; yani bu kitap, Câhiz'in el-Maarif, el-Beyan ve't-Tebyîn, K. el-Hayavân, K. Mesâli'l-Abbâsiyye adlı eserlerinden öncedir. Asıl nüshası Köprülü Kütüphanesi 815 numaradadır, British Museum'da 1129 numarada kayıtlı bir başka nüshası vardır. İbn Ebi'l-Hadîd, Şerh Nehcî'l-Belâğa'sında (Tahran 1270, Mısır 1290, 1329), kitabın bazı bölümlerini yayımlamıştır. es-Sendûbî de, "Mecmu'atu resâli'l-Câhiz" adındaki neşrinde, ondan bazı bölümler yayımlamıştır. Aynı

"Osmâniyye," Osman b. Affan (r.a.) taraftarlarıdır; onun faziletine hüccet getirenler; onu, Şîlik, Râfızılık ve Zeydlik gibi muhaliflerinin kötüllemelerine karşı savunanlardır. Aynı şekilde Osmâniyye, Ömer b. el-Hattab (öl. 23/644) (r.a.)'ın ashâbı olan "Ömeriyye"nin bir koludur. Câhız'ın şu sözü de buna işâret etmektedir: "... sonra ona Osman b. Affan'ı tavsiye etti; o, Ömeriyye ve Osmâniyye'nin aslıdır"³. Ömeriyye, Ebu Bekir (öl. 13/634) (r.a.)'i öne alan, müslümanların en faziletlisi (efdal) sayan kimselerdir. İbn Nedîm (öl. 385/995), Cehmiyye fırkasından söz ederken, bu iki zümre arasındaki bağı şöyle belirtir: "Onunla (Cehmiyye), Ömeriyyin ve Osmâniyyin adındaki bir topluluk arasında ihtilaf (şer) vardı"³. Câhız da, Osmâniyye'nin görüşlerini anlatırken "Biz, Ömer ve Osman'ın haklarını savunmamıza rağmen, "Ömeriyye"yiz ve "Osmâniyye"yiz demeyiz" der⁴.

Bununla beraber Osmâniyye, P.H. Lammens ve Abdusselâm Harun'a göre, siyâsî İslâm fırkalarından Ali b. Ebî Tâlib (r.a.)'e muhalefette en şiddetli olanıdır⁵. Nitekim Şîlik de onlara düşmanlıkta insanların en şiddetlisidir.

Filhakika Şîliğin Hz. Osman'ı kötüllemekteki asıl maksadı, onun selefleri olan Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'i kötüllemektir. Saldırıların özellikle Hz. Ebu Bekir üzerine yönelmeleri de buradan gelmektedir; çünkü Hz. Ebu Bekir, İslâmiyetteki mevkii ve faziletleri bakımından, "Hulefâ-i-Râşîdîn" in en seçkinidir. Onun hilâfeti ve faziletlerinin reddedilmesi, hem imâmet tâyininin hem de ondan sonraki iki halifenin

şekilde, Ch. Pellat, Arabica, III /2, le Milieu Basrien... eseri ile Studia Islamica (XV), s. 23 vd)'da yayınladığı makalesinde ondan bir takım nakiller yapmıştır. Kitâb-ı Osmaniyye'ye, muhtemelen Ali'nin bütün sahabenin efdali olduğunu benimsemiş olan halife el-Me'mun'un teklifi ile, Ebu Câfer Muhammed b. Abdullah el-İskâfî (ö. 240/854) adında bir mu'tezilî ile Ebu İsâ Muhammed b. Harun el-Varrak (ö. 240/854) adındaki bir şîi tarafından reddiyeler yapılmıştır. Aynı şekilde Câhız'ın da, er-Reddu ale'l-Osmaniyye adında, bir reddiye yazdığı söylenir. Abdusselâm Harun, K. Osmaniyye'yi, mevcut nushalarını ve İbn Ebi'l-Hadîd'in, Şerh... 'da neşrettiği kısımları mukayese ettikten sonra, neşretmiştir (Kahire 1955). K. el-Osmaniyye hakkında bk.: Câhız, K. el-Osmaniyye (Kahire 1955, A. Harun neşri), Takdîm kısmı, s. 5-14; Pellat, Le Milieu..., s. 188, 190-193; Studia Islamica, XV, -sayı, s. 24.

3 İbn Nedîm, Fihrist, Kahire 1348, s. 168.

4 Câhız, K. el-Osmaniyye, s. 7.

5 Câhız, aynı eser, aynı yer; P.H. Lammens, Le "Triumvizat", Abou Bakr, Omar et Abou Obaida, Beyrut 1910; bu eserin mulahasas neşri için bk.: Extrait du Tome IV, Mélanges de la Faculté Orientale, s. 113-144; REI, 5 Kasım 1908 tarihli sayısı, s. 321-339; aynı yazarın, Le Parti des "Otmaniya" et des "Mo'itazila", MFOB, II içinde, C.V., 1907, s. 1-17. Yazar, bu mekalesinde, 1. asır Osmanlılarının görüşlerini açık bir tarzda ele almıştır.

hilâfetlerinin gayr-i meşrû olduğu neticesine götürecektir. İlk üç halifenin hilâfetlerinin geçersiz olduğu, hilâfeti gasbettikleri sâbit olunca da, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in mutlak halifesinin Hz. Ali (öl. 40/661) olduğu; hilâfete "nass" ve "vasiyyet"le tâyin edildiği isbat edilmiş olacaktır. İşte bu durum karşısında Osmanîye, Müslümanların efdali olduğunu ispat etmek için, özellikle Hz. Ebu Bekir'in şânını yüceltmeye, faziletlerini ve menkibelerini açıklamaya çalıştılar. Onlar böylece, Hz. Ebu Bekir'in Hz. Ali'den üstün olduğunu göstermekle, ihtilafın ortadan kalkacağına, Şîliğe üstün geleceğine, dolayısıyla gerçeğin anlaşılacağına inanıyorlardı. İmâmet meselesi üzerinde ısrarla durmaları da buradan gelmektedir. Nitekim "Ümmet'in efdali ve imâmete evlâ olanı Ebu Bekir b. Kuhâfe'dir" sözü, Osmânîye'nin Hz. Ebu Bekir'in fazileti, mevkünün husûsiliği ve müslüman oluşunda devrinde ve çevresindekilerden mümtaz oluşu... tarzlarındaki hüccetlerinin temelini teşkil eder ve bu maksada yöneliktir.

Osmanîye, husûsî birtakım meseleler ileri sürmelerine rağmen, ne tamamen Emevî taraftarları sayılabilirler ne de bilinen mânada bir fırka olarak değerlendirilebilirler⁶. Hz. Osman'ın 36/656 yılında şehid edilmesinden hemen sonra, bir grup müslüman Mısır'da intikam almak için faaliyetlerde bulunuyorlardı ve bunlar "Osmânî" (Osman'ın taraftarları, Şî'atu Osman) olarak tanınıyorlardı. Medine'de de Hz. Osman'ın öcünün derhal alınmasını isteyen müslümanlar vardı ve çeşitli teşebbüslerde bulunuyorlardı. Nitekim, Hz. Aişe, Talha ve Zübeyir, Cemel savaşı (35/656) öncesinde Basra'ya geldiklerinde çok sayıda Osmanî buldular. Bunlardan birçoğu Siffin savaşından (37/657) sonra Muaviye tarafında yer aldılar. Ancak her Muaviye taraftarı Osmanî olduğu halde her Osmanî Muaviye taraftarı değildir. Mesela Abdullah b. Avn b. Erseban (öl. 151/768-9) ve Hammad b. Zeyd (öl. 179/795-6) Basra'da Osmanîlerdendir⁷. "Bu durumda, "Osmânî" tabirinin, Hz. Osman'ın meşrû halife olduğu, kâtilinin tel'in edilmesi gerektiği kanaatinde olan ve Hz. Ali'yi desteklemeyen bir kişi veya zümreyi ifade ettiği görülmektedir. Ancak şurası da kaydedilmelidir ki, bunlar mutlak anlamda Muâviye taraftarı değildi"⁸.

Şehâdet olayından sonra "Ali ve Osman meselâsi" müşterek bir tartışma konusu idi ve "Osmânî" devamlı olarak Ali taraftarları (şîa) ile

6 Câhiz, aynı eser, aynı yer, s. 6; Ch. Pellat, L'Imamat dans la Doctrine de Çahiz, *Studia Islamica*, adı geçen sayı, s. 31.

7 Ch. Pellat, aynı makale, s. 31 ve 51; Le Milieu Basrien et La Formation de Çahiz, s. 50, 188 ve 191.

8 Watt, İslâm Düşüncesinin Teşekkül Dönemi, çev. Doç. Dr. E.R. Fırlah, s. 91.

tezat teşkil etti. Bununla beraber "Osmâni" adı, Emevîlerin bütün taraftarlarına veya sadece Muâviye'nin hilâfetini destekleyenlere verilen bir isim değildir"⁹.

Osmâni adının 235/850'lere doğru yeniden en çok sözü edilir mesele olmasında, özellikle Câhız (255/869)'ın büyük tesiri olmuştur denebilir. Bu bakımdan "*Kitâbu'l-Osmâniyye*"nin yazılış maksadı ile yazıldığı devrin siyâsî durumunun ilk dört halife ile ilişkisinin tesbit edilmesi "*Osmâni*" tabirine açıklık getirebilir. Şöyle ki; "*Osmâniyye*" kitabı, muhtevâ ve maksadı itibarıyla, Hz. Ebu Bekir'in Hz. Ali'ye üstünlüğünün ve Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın hilâfetlerinin meşruluğunun bir hücceti ve açıklamasıdır. Bir yandan Ebu Bekir'in hilâfete, ilk müslüman oluşu ve faziletleri, hakkında vârid olan naslar bakımından, en lâyük kimse olduğu delillendirilirken, diğer yandan Hz. Osman'ın şûra yolu ile halife olmasının imâmete tâyin için geçerli bir yol olduğu, dolayısıyla halifeliğinin meşruluğu ifade edilmektedir. Bu noktadan Osmâni tabirinin, ilk üç halifeyi hilâfetteki sıralarına göre faziletli sayan ve Hz. Ali taraftarlarının Ali'yi aşırı ve haksız yüceltmesine karşı çıkan kimseyi ifade ettiği anlaşılabilir. Ancak, bu anlayış, Zeydileri kendi dâvalarına kazanmak isteyen Abbasîlerin teşvik ve yardımlarıyla, Vâsıl b. Atâ (80-131/700-748) gibi mu'tezililerin tesirleriyle, kısa bir süre, fazilet sırasını Ebu Bekir, Ömer, Ali, Osman şeklinde kabule yönelmişse de, sonunda hilâfetteki tarihî sırayı aynı zamanda fazilet sırası olarak mütalea etmiştir. Başlangıçtan beri Müslümanların büyük çoğunluğunun kanaati olan bu anlayışın yeniden yerleşmesinde Câhız'ın sözkonusu eserinin büyük rolü olduğu pek muhtemel görülmektedir.

Osmâniyye'nin Hz. Ebu Bekir'in imâmeti üzerinde ısrar etmesi, tabii olarak Hz. Ali'nin üstünlüğü ve menkibeleri üzerindeki Şii veya İmâmî ısrarına bir tepki mahiyetinde gelişti. Çünkü Şii'lerin bu üstünlük anlayışları, Ali soyundan gelen imamların üstünlüğü ve onların masum olmaları kanaati ile birleştirildi. Öyle ki, Hz. Peygamber'in yerine Hz. Ebu Bekir mi yoksa Hz. Ali mi gelecekti tartışması müslümanların hayatlarına tatbiki bakımından, Kur'an-ı Kerîm ve hadislerin ulemânın genellikle kabul edilmiş usûlleriyle mi, yoksa yalnız imamın icthadı ile mi tefsir edilmesi gerektiği yolundaki tartışma sahasına kadar intikal etti. İşte bu bakımdan imâmet meselesi III./IX. yüzyıl siyâsetinde önemli bir yer tutuyordu¹⁰. Öte yandan, hilâfet hakkının Ali ve onun so-

⁹ Watt, aynı eser, s. 91; Ch. Pellat, aynı makale, s. 31; Le Milieu..., s. 190.

¹⁰ Watt, aynı eser, s. 91, 211.

yuna ait olduğu görüşü, tam anlamı ile siyâsî bir mâhiyet arzeden ilk Arab Şiliğinin en belirgin özelliğidir¹¹.

Müslümanların büyük çoğunluğunun "Osmânî" olmalarının sebeplerinden birisi de, İslâmî birliği devam ettirmekte kesin kararlı olmalarıdır. Bu bakımdan olacaktır ki, mevcut idarecilerini, pekçok hata işlemlerine rağmen, kuvvetle desteklemişlerdir; zulmetseler bile, isyanı câiz görmemişlerdir.

Netice itibariyle diyebiliriz ki, Osmaniyye, buraya kadar temas etmeye çalıştığımız özellikleriyle, İslâm'ın ilk devirlerinden itibaren ortaya çıkmış bir takım fırkalar gibi, sapık görüşleri olan bir fırka değildir; tersine daha sonraları "Ehl-i Sünnet" veya "Sünnîler" olarak adlandırılanların o zamanki zümreleridir ve müslümanların çoğunluğunu teşkil etmektedirler. Onların inanç ve fikirleri, bilahare Ehl-i Sünnet diye adlandırılan müslümanların cumhurunun inanç ve fikirlerinden kesinlikle farklı değildir. Sünnî görüşe göre, ilk dört halifenin fazilet dereceleri tarihi hilâfet sıralarına göredir.

Câhiz, Hz. Ali'nin Ümmet'in efdali olduğu görüşünü kabul eden Bağdad Mu'tezilesi ve ilk Basra Mu'tezilesinin aksine, hem Hz. Ebu Bekir'in efdaliyetini hem de Hz. Osman'ın hilafetinin meşru olduğunu kesinlikle kabul eder. Onun "osmânî" olarak mütalea edilmesi muhtemelen işte bu sebeptir¹². Nitekim ona göre, Hz. Osman'ın şehâdeti, İslâmiyetin ilk yıllarında yeni ikinci bir devir başlatmıştır. *Kitâbu'l-Osmaniyye*'yi yazmış olması da ona "osmânî" denmesinin sebeplerinden olabilir; ancak Câhiz, sözkonusu kitabında, Osmaniyye'nin fikirlerini tamamen kabul eder ve onlarla beraber olduğunu belirtir.

Câhiz'in, *Kitâbu'l-Osmaniyye*'de, imâmetle ilgili görüşlerine gelince: Bunlar esas itibariyle Hz. Ebu Bekir'in, Hz. Peygamber'in mutlak ve ilk halifesi olduğunun ispatı maksadına matuf olup, şu esaslara dayanmaktadır:

1) İmamın müslümanların efdali olması lazımdır.

2) Kureyşlilik veya Hz. Peygamber'e akrabalık hilâfetin şartlarından değildir; ancak imamın sâhib olması gereken birtakım vasıflar vardır.

11 Ch. Pellat, *Le Milieu...*, s. 50 ve 192; Watt, aynı eser, s.210; Fazlur rahman, *İslam*, çev. Doç. Dr. M. Aydın, Doç. Dr. M. Dağ, İstanbul 1981, 216

12 Câhiz, aynı eser, aynı yer, s. 11-13. A. Harun, burada, İbn Ebi'l-Hadîd'e dayanarak, tamınmış Bağdad ve Basra Mu'tezile bilginlerinin imâmetle ilgili görüşlerinin bir hulasasını yapmaktadır. Ch. Pellat da, *Le Milieu...*, adlı eserinde (s. 193) ve *L'Imamat dans la Doctrine de Câhiz*, isimli makalesinde (s. 32-33), Mu'tezile ulemâsının, imâmet anlayışlarına göre, bir tasnifini yapmaktadır.

- 3) Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'in halifesinin kim olduğuna dâir herhangi bir nass yoktur.
- 4) Hz. Peygamber halifesini tayin etmedi.
- 5) İmam tayini nass ve vasiyetle değil, seçimle olur.
- 6) Bir imamın varlığı zaruridir.

Binaenaleyh onun bu görüşleri, kitabın muhtevası bakımından, şu iki ana maddede toplanabilir: 1) Hz. Ebu Bekir'in müslümanlığı Hz. Ali'nin müslümanlığından üstündür. 2) Hz. Ebu Bekir, hakkında vârid olan naslar, faziletleri ve İslâm'a hizmetleri bakımından Hz. Ali'den faziletlidir. O halde Hz. Peygamber'in ilk halifesi Ebu Bekir'dir ve hilafeti meşrudur. Çünkü o, Ümmet'in efdali, imâmete evlâ olanıdır; çünkü o, müslümanların ilki, en olgunu, en cefâkârı ve vefâkârı, en âlimi, en cömert ve zâhidi, siddîki ve cesurudur; müslümanların ihtiyarı ve iema'ı ile halife olmuştur.

Biz, bu çalışmamızda, K. Osmâniyye'deki görüşleri, bu esaslar çerçevesinde ele alacağız. Daha çok Câhız'ı konuşturacağız. Ele aldığımız görüşleri, onun, sadece K. Osmaniyye'deki fikirleri olacaktır. Çünkü Câhız'ın imâmet anlayışının bütün yönleriyle ele alınması, imâmetle ilgili eserlerinin tamamının mütaleasını gerektirmektedir. Bunun yapılması, hem makale seviyesindeki çalışmamızın hacmi hem de sözkonusu eserlerinin temini bakımından, şimdilik zor görünmektedir. Ayrıca imâmetle ilgili eserlerinin, muhtevâ ve maksatlarının çok farklı ve çatışır mâhiyette olması, karşılaştırmalı bir tetkiki gerektirmektedir. Öyle ki, Câhız, hem Ebu Bekir ve Osman'ın faziletleri, hilafetlerinin meşruluğu istikametinde, hem de Ali b. Ebi Tâlib ve Muâviye b. Ebi Süfyan'ın imâmet ve faziletlerini destekleyici ve öğücü mâhiyette kitaplar yazmıştır¹³. Bu bakımdan fikirlerinin istikrarsızlığı gerçek görüşlerinin tesbit edilmesine büyük ölçüde engel teşkil etmektedir. Bu noktadan da, eserlerinin tarihi yönden ve yazılış sebepleri bakımından tesbiti gerekmektedir. Maamafih Câhız, genellikle bütün müslümanların ve diğer mu'tezîflerin hilafet teorisinin temel kaidelerini tesbit etmeyi düşünmedikleri bir sırada, bütün hâdiselerden sıyrılarak, imâmet nazariyesini ele almıştır.

Halifenin hukukî durumu, Abbasî iktidarının duraklama devrinde ele alınmaya başlamıştır. III /IX. asra kadar Abbasî devleti emniyet içeri-

¹³ Câhız'ın imâmetle ilgili kitapları hakkında bk.: GAL, C. I., s. 158-60; K. el-Osmâniyye (A. Harun neşri, Kahire 1955), s. 5-8 vd; Pellat, a.g.m., s. 23-25, 26.

sinde idi. Nazarî kaidelerin tesbitini gerektiren hiçbir tehlike yoktu. Ne var ki, IV/X, yüzyılda, itikâdî eserler, kelam kitapları, cereyan eden fikrî tartışmaların icabı, genellikle son bölümlerinde, imâmet konusuna yer vermeye ve görüşlerini belirtmeye başladılar. Bu durum, büyük Mu'tezile bilgininin de imâmet konusunu ele almasına ve görüşlerini belirtmesine sebep olmuştur¹⁴. Bilhassa Şîi bilginlerin, imamın nass ve vasiyet yolu ile tâyin olunduğu hususundaki aşırı iddiaları Câhız'ı bu meseleyi müstakil tarzda ele almaya sevk etmiştir. Bu noktadan Câhız'ın Hz. Peygamber'in mutlak halifesi hakkındaki fikirleri, Râfîzîlerin, yani ilk üç halifeyi tanımayan aşırı şîilerin karşı çıktıkları şu iki delile dayanmaktadır: 1) İmam tayini hakkında ilâhî bir nass yoktur. 2) Hz. Peygamber hiçbir kimseyi halifesi olarak tâyin etmemiştir. Muhtemelen bu sebeplerdir ki, bir imam tayininin zarurî olduğuna inanan ve imam tayin şekillerinden v.s. uzun uzadıya bahseden Câhız, muhaliflerinin görüşlerine cevap vermekle meşgul olarak, imamın vazifelerinden hemen hiç söz etmez. Sadece, İslâm devletini müdafaa etmek ve haraç almak vazifelerinden söz eder. Aynı şekilde o, mefdulden de bahsetmez.

Aslında Hz. Ebu Bekir istisnâî hallerin halifesidir. Müslümanların, Hz. Peygamber'in vefatı ile birlikte, içinde buldukları durumları onun halife olmasını bir bakıma zarurî kılmıştır. Nitekim, Hz. Peygamber'in vefatını müteakıp ortaya çıkan dînî-siyâsî durum müslümanların re'yi-nin onun halifeliği istikametinde olmasının ne kadar isabetli olduğunu göstermiştir. Başka bir ifade ile, Müslümanların icma' ile Hz. Ebu Bekir'i halife seçmeleri, onun, Hz. Peygamber'e yakınlığı ve diğer faziletlerinden ziyâde mevcut idârî, siyâsî ve ictimâî durumların bir zarureti, Arab riyâset anlayışının bir gereği idi. Hz. Ebu Bekir, yaşlı, olgun, tecrübeli ve insanların takdirlerine mazhar olan birçok başka hususiyetlere sâhib bulunan bir kimse idi. Bu özellikler İslâm öncesi Arapları arasında da riyâset için önemli unsurlardır. Hz. Ali'nin genç yaşta bulunması ve müslümanların hakkında muhtelif görüşlere sâhip olmaları kendisinin başkan seçilmesine mâni hallerdendir. Ebu Bekir, Ömer, Osman gibi yaşlı ve tecrübeli sahabiler dururken müslümanların Ali gibi genç ve tecrübesiz bir sahabiyi halife seçmeleri bir bakıma imkansız görünen bir ihtimaldir. Eski Arap riyâset geleneklerine de aykırı olan böyle bir davranışın müslümanların tasvibini kazanması şöyle dursun, henüz teşekkül etmiş

¹⁴ Bu konuda kırs.: Taberi, Tarih, C. IV, s. 331, 340, 346, 403, 438, 541; Nevbahtî, Fıraku's-Şîa, s. 27; Şehrestânî, Mîl ve Nihel, el-Fisâl hâmişi, C.I, s. 155 289-291; Ali Şâbbî, Mebâhis film'l-Kelâm ve'l-Felsefe, Tunis 1978, s. 40 vd; Bağdâdî, el-fark, 223, 224; ayrıca bk. H. Laoust, Les Schismes dans l'Islam, Paris 1977, s. 15

olan İslâmî birliğin parçalanmasına, büyük kopmalara sebebiyet vereceği birçok kimse tarafından düşünülen bir vâkıa idi. Bu bakımdan meseleyi fazilete ve naslara dayandırmaktan çok mevcut idârî, siyâsî ve ictimâî durumlar ile alışılâgelen riyâset anlayışı açısından mütaleca etmek gerekmektedir. Ayrıca Ebu Bekir ve Ali arasında fazilet yarışı ve münakaşa yapmak neticesiz kalacağı gibi, müslümanlara fayda sağlamaktan ziyâde zarar verir, nitekim vermiştir de. Öte yandan, aralarında üstünlük yarışı ve tartışması yapılan kimseler hiçbir zaman birbirlerinin faziletlerini inkar etme yoluna gitmemişler, tersine her zaman birbirlerini övmüşler, faziletlerini zikretmişlerdir.

Bununla beraber, Şîa, Hz. Ali ve faziletleri hakkında aşırı davranmakla müslümanların büyük çoğunluğunun tepkisine sebep oldu. Şîa'nın bu davranışının gereği olarak Osmanıyye, Hz. Ebu Bekir'in faziletleri ile Hz. Ali'nin menkıbeleri ve faziletleri arasında mukayese yapma yoluna gittiler. Neticede, Hz. Ebu Bekir hakkında vârid olan âyetlerin ve hadislerin başka hiçbir kimse hakkında vârid olmadığını ve Hz. Ebu Bekir'in Mağara'da Hz. Peygamber ile sohbetinin, Hz. Ali'nin Hicret gecesi onun yatağında yatmasından faziletli olduğunu söylediler. Dolayısıyla Hz. Ebu Bekir'in müslümanlığını Hz. Ali'nin müslümanlığından üstün buldular. Şîilik ise, bu anlayışın tersine, Hz. Ali'nin müslümanlığını Ebu Bekir'in müslümanlığından üstün buldu. Gâsıblar olarak vasfettikleri ilk üç halifeyi namazlarda ta'ın etmeye kadar vardılar. Bilal ve Ammar b. Yâsir'in de Ebu Bekir'i kötölemiş olduklarını iddia ederek bu kötü davranışlarını delillendirmek yoluna gittiler.

Kaynaklar, Hz. Ali'nin hilâfeti ile ilgili Şii görüşlerin menşeiini Abdullah b. Seb'e'ye dayamaktadır. Şöyle ki, İbn Seb'e, ilk üç halifenin hilafeti haksız olarak ele geçirdikleri görüşünü ortaya attı ve onları kötöledi, onlardan teberrî etti. Halife Hz. Ali, onu, bu fikirlerini öğrenmesi üzerine, huzuruna çağırdı; böyle bir iddiada bulunup-bulunmadığını sordu; bu fikirde olduğunu ifade etmesi üzerine öldürülmesini emrettiyse de, taraftarlarından birçoğu bu karara karşı çıktı; o da, İbn Seb'e'yi Medâim'e sürdü. İbn Seb'e, Mısır'da halka, Hz. Peygamber'in Ali'yi hilafete nassla tâyin ettiğini söyledi. Bu bakımdan Şehrestânî ve Nevbahtî, Ali'nin imâmetinin nasla olduğu görüşünün İbn Seb'e tarafından ortaya atıldığını söylerler. İbn Seb'e, Yahudilik'teki vasiyet inancını Ali'nin vasiyetle imam tâyin edildiği inancı ile İslâm'a sokmak istemiştir. Fırak kitapları onun bu vasiyet fikrini Yahudilik'ten naklettiğinde birleştirler. O, şöyle diyordu: "*Her nebinin bir vasisi vardır; Ali de Muhammed'in vasisidir. Nitekim Yuşa' b. Nun da Musâ'nın vasisi idi.*" Bu ve benzeri fikir-

lerinden dolayı olacaktır ki, Taberî (öl. 310/922), İbn Hazm (456/1063) ve en-Nevbahtî, onun, İslâm'ı içeriden yıkmak için müslüman olmuş bir yahudi olduğunda birleşirler¹⁵. İşte Câhiz'in, *Osmaniyye* adlı kitabında yer alan ve bu iki zümre arasında dinî ve siyâsî yönden cereyan eden münakaşa bu noktadan doğar ve bu noktalarda toplanır.

Câhiz, kendisini bu münakaşalar ve Şülliğin aşırı iddiaları, Osmaniyye'nin cevapları arasında hakem yapmaya çalışmaktadır. Ancak, şü-râfizilere karşı kızgınlığını gizleyememekte ise de, tarihi yalanlama ve Hz. Ali'nin yüce menkıbelerini inkar etme yoluna gitmemektedir. Başka bir deyişle o, Ali'yi yermez, över; Ali'ye değil, Ali taraftarlarına cevap verir.

1- Hz. Ebu Bekir Ümmet'in efdalidir:

Câhiz'a göre, Hz. Ebu Bekir'in müslümanların efdali olmasının sebeplerinden biri, ilk müslüman olmasıdır. Ne var ki, ilk müslümanın kim olduğu hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür: Bazılarına göre ilk müslüman Ebu Bekir b. Kuhâfe; bir kısma göre Zeyd b. Hârise; bir diğer gruba göre ise, Habbab b. el-Erett'tir. Yani ilk müslüman olarak bu üç kişinin ismi zikredilmektedir. Maamafih Câhiz, Hz. Ebu Bekir'in ilk müslüman olduğunu kabul eder ve bunu ispatlamaya çalışır.

Burada ilâve etmek gerekir ki, Ebu Bekir, Sakîfetü Benî Sa'ide'de kendisinin halife olması için böyle bir delil ileri sürmemiştir; aksine o, halife adayı olarak, Hz. Ömer ile Ebu Ubeyde b. el-Cerrah (r.a.)'ı teklif etmiştir. Aynı şekilde müslümanlardan hiçbiri ne onun sağlığında ne de vefatından sonra İslâm'a girmedeki önceliğini, imam olmasına bir hüccet göstermişlerdir¹⁶.

Câhiz'a göre, ilk müslümanlarla -ki yukarıda ismi geçenlerdir- ilgili rivâyetler incelendiğinde, haklarında ileri sürülen hadîs metinleri ve râvilerinin durumları, sayıları araştırıldığında, isnadlarının sihhatine bakıldığında, Hz. Ebu Bekir'in ilk müslüman olduğu hususundaki haberin en yaygın, râvilerinin sayısının daha kalabalık, isnadının daha sahîh ve daha meşhur, lafzının daha açık olduğu, Resulullah (s.a.s.)'in

15 Bkz. 14. dip.notta adı geçen eserler ve belirtilen sayfalar.

16 Câhiz, K. el-Osmaniyye, adı geçen baskı, s. 2 ve 3. Sakîfetü Benî Saide Toplantısı ile ilgili geniş bilgi için krş.: İbn Kesir, el-Bidâye ve'n- Nihâye (14 cilt), Kahire 1932-1939, VII. cilt; İbn Teymiyye, Mînhacu's-sunne, Kahire 1321 (4 cilt), I. cilt, s. 31, 141 ve dv.; Lammens, Le Triumvirat...; Doç. Dr. M. Sait Hatiboğlu, Hilafetin Kureyşliliği, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XXIII, Ankara 1979, s. 124-213; Doç. Dr. E.R. Fiğlal, Hâriciliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XX, Ankara, s. 219-247. Hz. Ebu Bekir'in faziletleri hakkında bkz., Arabica, 111/3 Sept 1956, pp. 312-313

sağlığında ve vefatından sonraki sahîh haberler ve şiiirlerle birlikte, açıkca görülmektedir¹⁷.

Bununla birlikte Câhız, bu haberler ve şiiirleri, diğer ilk müslümanlar hakkındaki haberlerle mukayese etmek, metin ve isnad bakımından incelemek yoluna gitmek yerine, muhaliflerinin görüş ve iddialarını ele almayı Şîa'nın ilk müslüman ve dolayısıyla Ebu Bekir hakkındaki iddialarını cevaplandırmayı tercih etmektedir. Aslında bu tutumu, onun, fikrî meseleler ve münakaşalarda genellikle takib ettiği yoldur.

Ona göre, Habbab ve Zeyd'in Ebu Bekir'den önce müslüman olduklarını iddia eden bir kimseye karşı takib edilecek en adil ve ma'kul yol, herkesin sevgisine ve münakaşacının da isteğine en yakın olan davranış, onları aynı zamanda müslüman olmuş kabul etmektir; çünkü Şiiilik ilk müslümanlarla ilgili haberlerin aynı seviyede olduğunu ileri sürmektedir. Ancak ne şiiirlerde bir dalâlet ne de misallerde, bu konuda, bir hüccet sözkonusudur. Ravâfız bu kaziiyelerden birini akli hüccet olması bakımından diğerinden daha kuvvetli bulmadılar. Çünkü ne Habbab'ın ne Zeyd'in ilk müslüman gösterilmesi veya ne de Habbab, Zeyd ve Ebu Bekir'in aynı anda müslüman olduklarını kabul etmek Şiiilik için bir mâna ifade eder; onlar için önemli olan Ali'nin durumudur¹⁸. Nitekim Şîa, Osmaniyye'ye şu soruyu tevcih eder: Siz, onun faziletleri ve menkibeleri hakkında söylenenleri bildiğiniz halde neden onu bu ilk müslümanlar tabakasında zikretmediniz? (Onlar, burada, muhtemelen, Kadir Hum'daki Nebî'nin sözlerini kastediyorlar).

Câhız, bu soruyu cevaplandırırken, esas itibariyle, Ali'nin müslüman olduğu zamandaki yaşına önem vermekte; erginlik çağında müslüman olanla çocuk yaşta müslüman olanın durumlarının farklı olduğunu, dolayısıyla İslâm'ı kabul edişlerinin de değişik olacağını söylemektedir. Başka bir deyişle Câhız, olgun bir müslümanın imanı ile çocuk yaşta olan bir müslümanın imanını, yaptığı mukayeseler neticesinde birbirinden ayırmakta, aralarında büyük fark görmektedir¹⁹.

Ona göre sahîh yolla gelen bilgi ve yaygın olan kanaate göre, Ali, müslüman olduğunda küçük bir çocuktur. Biz ne bu konudaki haberleri nakledenleri yalanlayabiliriz ne de onun sonradan olan müslümanlığını buluşa ermiş ve ilk defa iman etmiş bir kimsenin müslümanlığı seviyesinde kabul edebiliriz. Ali'nin yaşını olduğundan daha azgöstermek isteyenler,

17 Aynı yazar, aynı eser, s. 4, 5.

18 K. el-Osmaniyye, s. 5-7.

19 Aynı Kitap, s. 7.

onun müslüman olduğu zaman 5 yaşında; olduğundan daha fazla göstermek isteyenler de, Ali'nin, o sırada, 9 yaşında olduğunu ileri sürmektedirler. Bu iki rivâyetin, bu iki durumun en ortasının alınmasıyla mukayese yapılır²⁰. Ancak bu hususu, hakkı bâtıldan ayırır tarzda bilmek için, Ali'nin halifelik yaptığı yılları, o zaman kaç yaşında olduğunu, Osman, Ömer ve Ebu Bekir'in ne kadar halifelik yaptıklarını, hicretten sonraki devreyi ve yine Resulullah'ın Mekke'de kalış süresini -ki, risâletle görevlendirilmesine kadar olan devre ile risâletten hicrete kadar olan devre olmak üzere ikiye ayrılır- iyi bilmek, sonra onun ömrü hakkında insanların görüşlerine, yaşını küçük ve büyük gösterenlerin haberlerine bakmak, bunların ortasını ve âdil olanı almak, çok fazla gösterenle çok küçük gösterenlerin görüşlerini atmak, neticede, onun ömrü ve sinni hakkında tesbit edilen en vasat olan ile, Osman, Ömer ve Ebu Bekir'in sinleri ile Nebi'nin Hicretten önce Mekke'de, hicretten sonra da Medine'de geçirdiği süreyi onun müslüman olduğu zamandaki yaşına katmak lazımdır. Ancak böyle yapıldığı zaman, söylediğimiz ve açıkladığımız tarzda, onun gerçek yaşı tesbit edilmiş olur²¹.

Câhız devamla der ki: Bu tarihler ve ömürler bilinmektedir; hiç kimse ne onları inkar edebilir ne de aksini söyleyebilir. Çünkü bunları nakledenler bazısını diğer bazısından fazla veya az göstermek yoluna gitmemişlerdir. Açıkladığımız şekilde durum tesbit edildiğinde-ki, Ali, ya bir sene noksanıyla 8, veya bir yıl fazlasıyla 7 yaşında idi- onun, o zaman, bundan üç veya dört yaş fazlasıyla, 9 yaşında bir çocuk olduğunu öğreneceksin²². Ve yine bileceksin ki onun müslümanlığı, ister onu birkaç yaş daha büyük, ister olduğundan daha küçük göstermekle olsun, mükellef, olgun, ârif bir kimsenin müslümanlığı ile bir değildir²³. Genellikle kabul edilen tarihe göre Ali, Hicri 40 (Milâdi 661) yılında Ramazan ayında şehid olmuştur.

Osmaniyye, eğer Râfıziler derlerse ki, belki de Ali, zekî olması, kalbinin selim, hissini sadık bulunması ile, ileride ortaya çıkacak hâdisleri önceden kavrayan, hâdiseler ona tecrübe kazandırmasa, insanlar onu tanıyamasalar ve hasımları ile nizalarda bulunmasa da, ergin ve olgun

20 Aynı kitap, s. 8.

21 Aynı kitap, s. 9-10. Râvâfız, Câhız'ın, bu tutumu ile kendi tezini çürüttüğünü iddia eder; bu hususta bk. K. el-Osmaniyye, a.g. baskı, el-İskâfi'nin munakazâtı (s. 282 vd.)

22 Aynı kitap, s. 10-11. Câhız, kitabının buraya kadar olan kısmında, el-İskâfi'nin (Kureys'ten hikâye edilen nakli ile ilgili olarak) görüşlerine cevap verir. Câhız, "Şia" ve "Ravâfız" kelimelerini aynı anlamda kullanır.

23 Câhız, aynı kitap, s. 10.

bir kişinin bilmesi ve ikrar etmesi icabeden herşeyi bilen, hilm sâhibi 7-8 yaşında bir çocuktu, onlara şu şekilde cevap veririz:

Biz, hükümlerimizi zâhire göre ve çocukların durumları hakkındaki müşahadelerimize bağlı olarak veririz. Bu durumda, karşımızda 8 veya 9 yaşında bir çocuk var; çünkü biz bunu okuduk ve ilgili haberler de bize bu şekilde geldi. Bize ulaşan ve okuduğumuz haberlerinde onun gizli ve hususî bir yönü olduğu yoktur; onun hakkında karşılaştığımız hüküm çocuklar hakkındaki hükümdür; yoksa bizim onun zâhiri hükmüne vâsl olmamız mümkün değildir, yani şekline bakarak o şöyledir veya böyledir dememiz imkansızdır. Çünkü bilmiyoruz belki de o, çok zekî idi veya eksik zekalî idi. Ali'nin müslümanlığının muhtar, bâliğ, olgun birinin müslümanlığınının aynı olduğunu söyleyenler olduysa da, bunu iddia edenler bile onun hakkındaki hükmün emsalleri ve aynı fizikî yapıda olanlarınkinin aynı olduğunu söylememişlerdir. Çünkü onun emsalleri de müslüman olurken onun yaşında idiler ve hâmelerinin veya terbiyecilerinin tesir ve telkinleri ile müslüman olmuşlardır²⁴.

Bu sonunucu noktaya göre, Câhız, Ali'nin, Hz. Peygamber'in terbiyesinde büyümüş olduğundan, şuurla, düşünerek ve anlayarak değil de, Nebî'nin tesiri altında kalarak, terbiye ve telkin yolu ile müslüman olduğunu iddia etmektedir.

Câhız'm, K. Osmaniyye'de, Ebu Bekir'in Ali'ye üstünlüğü hakkında ileri sürdüğü görüşlerin burada bir hulasası yapılmaktadır. Şöyle ki, bu mesele, esas itibariyle, Kureyş'ten Hz. Ali hakkında hikaye edilen şu rivâyete dayanmaktadır: Ali, Hz. Peygamber'i tasdik ettiğinde Nebî, onun hakkında şöyle demiş olacaktı: "Beni, bu işimde, bu kişiye benzer kimse tasdik etmedi. Halbuki onlar, onun yaşını küçültüyorlar ve Peygamber'in ve Ali'nin işini tahkîr ediyorlar. Çünkü onu bu işte sadece yaşı küçük bir çocuk tasdik etmiştir."²⁵ İşte Osmaniyye'nin, bu kitapta yer alan fikirleri, umûmi manada, bu şüpheden doğmuştur ve bu şüpheye cevap vermek maksadını taşır.

Osmaniyyenin din bilgileri, mütekellimleri, kadem ve rivâyet ehli; şayet Ali, nebîlerle kâhinler, resüllerle sihirbazlar, nebînin haberi ile münecimin haberi, hatta hüccet ile hîle, baskı ile maarifetin kahrı arasındaki farkı anlayan, aldatıcının hilesi ve yalancı peygamberlerin aldatmasını bilen, altı-yedi, sekiz-dokuz yaşlarında bir çocuk olsa idi, bu durum akıl sahiplerinin gözünden nasıl kaçır ve büyük bir topluluğun

²⁴ Aynı kitap, s. 6-9.

²⁵ Aynı kitap, s. 9-14.

bilgi ve görgüsü dışında nasıl kalırdı? Yine o, insan tabiatından mümkün olabilen ile imkansız olanı, ittifakla hâsıl olanla sebeplerle meydana geleni, Allah'ın tevhid ve adaleti hakkında câiz olanla câiz olmayanı bilen bir çocuk olsaydı, hilecilerin hilelerinden, muhterislerin ihtiraslarından kendini nasıl koruyacaktı? der. Ayrıca, onun, çocuk olmasına, tecrübesizliğine rağmen, bu haller ve vasıflar üzere olması alışlagelen âdetin ve ümmetin umûmî kanaatinin dışına çıkılması demektir; yani onun mücize kabilinden bir varlık olması demektir. Aslında o, bu vasıflara sâhip ve bu haller üzere bulunan biri olsaydı, âmmeye hüccet teşkil eder ve açıklamada kendisiyle delil getirilen bir âyet olurdu. Eğer Allâh onu bu hususiyetlere ve bu âyetlere sâhip kılmış olsaydı, bunları ancak onun hakkında birer delil kılar ve onun bu durumlarından haber verirdi, asla zayi etmez ve bâtil kılarak gizlemezdi²⁶.

Eğer Allah, onu, bir hüccet kılsa idi, durumunu meşhur kılar, insanları onu bilmeye sevkeder, lisanlarını onu nakletmeye müsait kılar ki ortadan kaybolmasın, unutulmasın. Allah mücizeyi, bir özü gidermek, veya bir maslahat veya basireti gerçekleştirmek için halk eder. Eğer mucizeyi bu kaideler ve maksatlara bağlı olarak yapmamış olsaydı, fiilinin bir mânası olmazdı, risâletinde bir mana kalmazdı. Halbuki Allah, gayesiz şeyler yapmaktan yücedir. Bir kimse Nebî'nin doğru söylediğini, sahte peygamberin de yalanını ancak kendisinde bu zikrettiğimiz bilgileri bulundurmasından ve belirtilen hususlara sâhip olmasından sonra bilebilir²⁷.

Eğer Yüce Allah, Yahya b. Zekeriyya'dan, ve ona hükmü küçükken verdiğinden haber vermeseydi; İsâ'yı beşikte süt emerken konuşur kıldığını zikretmemiş olsaydı, onlar hakkındaki hüküm de ancak, diğer resüller hakkındaki hükmün aynı ve beşer tabiatı üzere olacaktı.

Kur'an, bu şekilde Hz. Yahya ve Hz. İsâ'dan bahsettiği halde, Ali hakkında nâtik olmadığına ve onun için kesin hüccet olacak bir haberde gelmediğine göre, bizce, onun hakkında bilinen hüküm, onun aynen amcaları Hamza ve Abbas'ın tabiatları gibi tabiatta olduğudur; yine onun tabiatı, gizli hususiyetleri olduğunu bilmediğimize göre, Câfer, Akil ve ebeveyninin, devrinde yaşayan diğer insanların tabiatları gibidir. Yani Ali'nin hükmî durumu hakkındaki bilğimiz, amcaları hakkındaki hükümden farklı değildir. Sonra hiçbir nakilci, Ali'nin herhangi bir toplulukta veya mecliste kendisini bu şekilde hüccet gösterdiğini, zikretti-

26 Ayn kitap, s. 14.

27 Ayn kitap, s. 15-19.

ğini veya bu anlayışta hitabettiğini nakletmemektedir. Halbuki, haberlerde, Ali'nin faziletleri zikredilmekte, Nebî'ye yakınlığı ve geçmişiyle övünülmekte, menkıbeleri çoğaltılmakta, şûrâ'nın toplantısından ve onlarla mücadele etmesinden, Muâviye'nin kendisine mübtelâ olmasına kadar her türlü durumundan bahsedilmektedir²⁸.

Hız. Ali'nin müslüman oluşuna gelince: O, müslüman olduğunda, yetişmekte olan bir genç, küçük bir çocuktur; burada savunulacak bir şey yok, ancak onun müslümanlığının te'dib, telkîn ve terbiye müslümanlığı olduğu hususu müdafaaya muhtaçtır. Teklif ve imtihan yolu ile müslüman olmakla, telkîn ve terbiye müslümanlığı arasındaki fark büyüktür. İşte Osmaniyye'nin, bu husustaki görüşü bu noktadan kaynaklanmaktadır. Osmaniyye, eğer Şîlik bu görüşümüze karşı çıkarsa ve durum sizin hikâyeye ettiğiniz gibi değildir; vukuunda ve mâhiyetinde birtakım fazilet ve meziyetler vardır derse, onlara şöyle cevap veririz, der:

Ali'nin çocukluk halinde müslüman oluşu hakkındaki görüşünüz şu iki halden biri üzeredir: Ya, fitnet ve zeka misallerinde olduğu gibi, normal çocuk halindedir, ya da âdet dışı bir yapıya ve anlayışa sâhipdir. Ancak Ali'nin çocukluğunda mucizevî hallere sâhip olduğuna dair Kureyş'ten hiçbir rivâyet yoktur. Eğer Ali, mislini bir başka kimsede göremediğimiz derecede zeka ve bilgiye sâhip olsa-ki, onda böyle bir alâmetin olduğunu göremiyoruz-, bu inkar edenlere hüccet olacak, muarızları felç edecek, aydınlanmak isteyenleri aydınlatacaktır. Aynı şekilde Ali'nin durumu sizin iddia ettiğiniz gibi olsa idi, bu, hem Resul ve risâleti, hem de Ali'nin imâmeti için bir hüccet olurdu. Resul ve risâleti için âyet olan, onun halifesi için de meşhur bir delil olurdu; çünkü Resul'un bu husustaki durumunun açık olması, imamın durumunun daha da açık olmasını gerektirir²⁹.

Eğer Şîa derse ki, Ali kendi isteği ile müslüman oldu, onun islamlığı telkinle değildir; Nebî'nin kendisine dua etmesiyle müslüman olmuştur. Duanın zikredilmesi ve onu ikrar, Ali'nin iradesi ile müslüman olduğuna bir delildir. Çünkü dua ile müslüman olan duaya icâbet edendir. Dua, ihtiyar kabiliyeti olan, kendi fıtratı ile meseleleri ayırabilen, dâvet edildiği şeyi idrak edebilen bir kimse için tesirlidir, yoksa bu husûsiyetlere sâhip olmayan biri için değil. Ayrıca Nebî falan kimseyi İslâm'a dâvet etti sözü ile, Nebî falan kimseyi İslâmıla mükellef kıldı sözü arasında bir

28 Aynı kitap, s. 19-20.

29 Aynı kitap, s. 21.

fark yoktur. Nitekim müslümanların, Nebî (s.a.s.), Ali'yi İslâm'a dâvet etti demeleri ile bütün arabı İslâm'a dâvet etti; bunlardan Ali gibi dâvete icâbet edenler olduğu gibi, reddederek, falan falan gibi, âsî olanlar da oldu, demeleri aynı şeyi ifade eder.

Osmaniyye bu itiraza şöyle cevap verir: Bazı kimselerin (Şîa) Ali'nin ilk müslüman olduğunu söylediklerini biliyoruz. Ancak falan kimse müslümanların ilkidir diyenlerin görüşü ile, falan şahıs ilk müslümanlardandı demek arasında fark vardır. Ya bir grup içinde birinci olunur ya da o grubla beraber. Bu durumda o, ya ilk müslüman ya da ilk müslümanlarla birlikte müslüman olmuş olur. Onun durumu bunlardan hangisidir? Aynı şekilde ya dua ve teklif ile veya telkîn ve terbiye ile müslüman olmuştur. Bunlardan hiçbirinin açıklıkla belirtildiğini görmüyoruz. Biz, nakilelerin tefsirinden ve muhaddislerin temyizinden önce, Ali'nin telkîn yolu ile müslüman olduğunu iddia etmiyoruz. Maamafih, tarihe baktık, ömrünü öğrendik ve öldüğünde kaç yaşında olduğunu tesbit ettik. Böylece onların ittifak ve ihtilaf ettikleri hususu öğrendik. En âdil yol olması için en vasat olanı aldık; yaşını azaltan veya çoğaltanların görüşlerini attık; buradan müslüman olduğu zamanda kaç yaşında olduğunu bulduk ve gördük ki o, o zaman 7 yaşında idi. Eğer yaşını büyük gösterenlerin görüşünü alsaydık 9 yaşında olurdu; nitekim yaşını daha küçük gösteren görüşü de almadık. Neticede öğrendik ki, Ali'nin müslümanlığı terbiye telkîn ve te'dîb müslümanlığıdır. Nitekim Allah müslümanlardan çocuklarını İslâm'a sokmalarını istemektedir. Öte yandan biz, Ali mutlaka 7 yaşında müslüman oldu diye bir iddiaya sahip değiliz; biz bu kanaate Şüiterin Ali ile ilgili haberlerindeki delilleri açıklayarak ulaştık. Bu bakımdan bu görüşümüz onların haberlerine dayanan bir ilimdir; onların eserlerinden çıkarılmış olup karşılaştırma ve denge kurma esasına dayanır³⁰.

Câhiz, buna ilâveten şöyle der; Ali'nin ilk müslüman olduğunu nakledenler, aynı haberlerinde, onun dua ve telkîn yolu ile müslüman olduğunu da naklettiler. İşte bu durum onların tabii oldukları mezhebi, bağlandıkları esası oldu. Haberlerden çıkarılan gerçek şu ki, o telkînle müslüman olmuştur, yoksa ihtiyarı ile değil. Aynı şekilde, Şîa'nın Ali'nin müslüman oluşu ile ilgili görüşleri de bizi bu neticeye, yani onun terbiye ve telkîn yolu ile müslüman olduğu sonucuna götürür³¹.

Ebu Bekir'in müslümanlığının Ali'nin islamlığından üstün olmasının sebeplerinden biri de; onun mah ile İslâm'a yaptığı hizmetlerdir.

30 Aynı kitap, s. 21-22.

31 Aynı kitap, s. 22-25.

Câhız, bu meseleyi şöyle ele almaktadır: Cömert ve mal sahibi bir kim-
senin müslümanlığı ile fakirin müslümanlığı bir değildir. Servetini Allah
yolunda infak ederek aziz olan ile bu nimetten yoksun olanın islamlığı
aynı olamaz. Aynı şekilde, edib, akıllı, görüş sâhibi birinin islamlığı ile
bu hususiyetlere sâhip olmayanların müslümanlığı eşit değildir. Bunun
da ötesinde Ebu Bekir, Hz. Peygamber'in görüşü benimsenen, reyine
uyulan bir dâisi idi. Ayrıca İslâm'dan önce ve sonra kendine yeterli
olan ve İslâm'a malî ile hizmet edenle, başkasından rızık bekleyen
islamlığı bir değildir³².

Ebu Bekir'in malî ile neler yaptığı çok iyi bilinmektedir. Kırkbin
dirhemlik malının tamamını İslâm yoluna infak etti, mîras bırakacak
malı kalmadı. Ebu Bekir'den başka kimse bütün servetini Nebî'nin eline
teslim etmedi. Malî ile cihad hususunda ondan daha faziletli biri olmadı.
Bu da onun sıdk ve basîretine en kuvvetli bir delildir³³.

Müşriklerin Mekke müslümanlara neler yaptıkları ve ashabtan
bazılarının da müşriklerin saldırılarına karşı ne şekilde kahramanlık
gösterdikleri bilinmektedir. Ebu Bekir, kendisi müslüman olduğu gibi,
ailesinden ve Talha, Zübeyir, Sa'd b. Ebî Vakkas, Abdurrahman b.
Avf ve Osman gibi birçok kimseyi de müslüman yapmıştı. Bu bakımdan
Ebu Bekir'in dâveti ile müslüman olanlar kılıçla müslüman olanlardan
çoktur denilmiştir. Hz. Ebu Bekir dörtten fazla da köle satın alarak ser-
best kırmıştır³⁴.

Bütün bunları ilk müslümanların ne türlü güçlük, korku ve cehd
içinde olduklarını, dolayısıyla faziletlerini belirtmek için zikrediyoruz.
Onlar böyle iken, Ali'nin bu durumlardan herhangi biri ile karşılaşmış
olduğunu işitmiyoruz. Halbuki ilk müslümanların bu durumu bir iki sene
değil, onüç sene devam etti. Bu bakımdan Allah onların faziletlerini
şöyle belirtir: "*Ve sizin için ne var ki, Allah yolunda infakta bulunma-
yasınız? Ve göklerin ve yerin mirası Allah içindir. Sizden fetihden önce
infak eden ve mukâtelede bulunanlar ki, onlar dereceten pek büyüktür-
ler, bilâhare infak eden ve mukâtelede bulunanlar ile müsâvi olamaz-
lar*"³⁵. Bu âyete göre, Mekke fethinden önce infakta bulunan ve Allah
yolunda savaşan derece bakımından daha büyüktür. Nitekim Hz. Pey-
gamber de "*Mekke fethinden sonra hicret yoktur*" buyurmuştur. Nebî

32 Aynı kitap, s. 27, 32.

33 Aynı kitap, s. 33.

34 a.g.e. s. 39-40.

35 Kur'an-ı Kerim, el-Hadid, 10.

ile hicret eden, Hicretten sonra İslâm yolunda mücâdele edenden daha büyüktür³⁶.

Eğer Şia derse ki, evet Ebu Bekir'in Hicretten önce infak ettiğini biliyoruz, fakat Hicretten önce savaştığını bilmiyoruz. Ali'nin Hicretten sonraki savaşları Ebu Bekir'in Hicretten önceki infakından efdaldır;

Deriz ki, eğer Mekke devrinde savaşmak mümkün olsaydı ve savaşa müsadde edilseydi Ebu Bekir elbette savaşırdı ve ridde ehline karşı gösterdiği cehdi o zaman da gösterirdi. Ali, müslümanların müşriklere denk durumda oldukları bir sırada savaştı. Halbuki Ebu Bekir, müslümanların savaşamayacak durumda oldukları bir zamanda, müşriklerin ezâ ve cefâlarının en şiddetli olduğu devrede mücadele etmiştir. Bu sebeple, bu devirden olan itaat en büyük itaattir; çünkü zulüm ve şiddet de en doruk noktasındaydı. Kısaca, bu söylediklerimiz, Ebu Bekir'in, ne Ali ne de başkalarının erişemeyeceği bir derecede bulunduğunu göstermektedir. Bu bakımdan da o, Ali'nin erişemeyeceği durum ve fazilete sahiptir³⁷. Tek kelime ile Ebu Bekir, Hz. Peygamber'den sonra, en fazla eza ve cefa gören, en çok İslâm için cehd edendir; çünkü o, 13 yıl müddetle Mekke'de Resulullah ne yaptı ise onu yaptı. Onüç yılı özellikle belirtiyoruz; zira insanlar, Mekke devrinin, Hicrete kadar geçen zamanın ne kadar olduğunda ihtilaf ettiler; bazıları 15 yıl, diğer bir kısmı 13 yıl, bir kısmı ise, 10 yıldır dedi. En âdil ve orta yollu davranış rivâyetlerin ortasını, mutavassit olanı almaktır. Nitekim Ali b. Ebî Tâlib'in yaş hakkında da aynı şeyi yapmıştık. Ancak Şiiler, Ali'nin yaş durumunu en iyi kendilerinin bildiğini söylemektedirler. Yine onun yaşını en iyi bilenler imamlardır derler. Ne var ki imamlardan hiç kimse onun yaş hakkında bir söz söylememiştir. Şiilerden bazıları Ali'nin 57, bazıları 58, bazıları ise, 60, 63, 64 yaşında iken şehid olduğunu söylemektedir. İşte biz bunların en âdil ve orta olanını aldık³⁸.

Eğer Ravâfız derse ki, Ali, Mekke'de, sizin söylediklerinizden çok farklı idi ve faziletli şeyler yapmıştır. Nebî, Medine'ye hicret edeceğinde yatağına Ali'yi bıraktı; o, müşriklerin muhasara ettiği bir anda korkusuzca yatakta yattı; kılıcın sesini bekleyerek uyudu. Ali'nin bu hareketi, Ebu Bekir'in, Resulullah ile hicretinden, Mağara arkadaşlığından daha faziletlidir. Çünkü buradaki tehlike ve kurtulamama ihtimali daha büyüktür.

36 K. el-Osmaniyye, s. 39.

37 Aynı kitap, s. 39.

38 Aynı eser, s. 40.

Onlara denir ki, durum sizin söylediğiniz gibi bile olsa, bu korku da, Ebu Bekir'in, 13 senede yaptığı ve karışlaştığı şeyler karşısında çok küçük kalmır³⁹.

Ebu Bekir'in, Hz. Peygamberle Mağara arkadaşlığı, aynen beş vakit namaz, zekat, oruc, gusul abdesti gibi, Kur'an ve icma' ile belirtilen bir husustur. Bunu inkar eden ya deli veya kâfirdir. Halbuki Al'nin, Hz. Peygamber'in yatağına yatmış olması, siyer ve şiir rivayeti gibi hadisle gelen bir haberdir; öyle ise, bu iki durum arasında bir denklik yoktur.

Ravâfız derse ki, Ali, sizin dediğiniz gibi, Mekke devrinde daha sonra genç ve çocuk yaşta müslüman olmuşsa da, Bedir, Uhud, Hendek ve diğer savaşlarda gösterdiği kahramanlıklarla öncekilerin derecesine yetiştirilmiştir. Ekranından ve iranlılardan çok insan öldürmüştür.

Deriz ki, çok savaşmak, öldürmek ve çok kılıç sallamak, mihnetten daha şiddetli, zenginlikten daha büyük ve reisliğe delil olsaydı, Ali, Zübeyir, Ebû Dücâne, Muhammed b. Mesleme, İbn Gafrâe ve el-Berâe b. Mâlik'in, Nebî'den daha büyük kadrü kıymete sâhip olması icabederdi; çünkü Hz. Peygamber hiçbir kimseyi öldürmemiştir. Şüphesiz hiç kimse Nebî'den daha faziletli olamaz⁴⁰. Eğer fazla adam öldürmek veya orduyu kumanda etmek riyâset için yeterli sebep olsaydı, akrânı öldürmenin riyâset için bir fazilet olmadığı sâbit olurdu; ona itaat edilir olmazdı. Çünkü Ali taraftarları Hz. Peygamber'in, onun için, "Sen, benden sonra, nâkısın, kâsıtın ve mârikin ile savaşacaksın" dediğini iddia ederler; nâsıkın, Talha, Zübeyr ve arkadaşları; kâsıtın, Muâviye ve taraftarları; mârikin, Abdullah b. Vehb er-Râsibî ve ashabıdır.

Bu iddia doğru olsaydı, selâmet ve baka üzere olan belli olurdu. Halbuki durum hiç de böyle değildir.

Câhız, Şia'nın, Ali'nin ilk nalife olmasına mâni olan şey, Kureys'in çocuklarını, kardeşlerini ve amcalarını öldürmesidir, görüşüne de şöyle cevap verir:

Ashında Ali'nin, Ebu Süfyan'dan başka, bu yönden, düşmanı yoktu; çünkü o, Ebu Süfyan'm oğlu Hanzala'yı öldürmüştü. Ne var ki, bu sıralarda, Hak ile bâtılın ayrılmasına, Hakk'm sâhibine verilmesine Kureys içerisinde en büyük muhalif Ebu Süfyan idi. Bununla birlikte Ebu Süfyan, Ebu Bekir'i sevmezdi; o, Benî Hâşim'e şöyle demiştir: "Ey

39 a.g.e. s. 45

40 a.g.e. s. 61.

Abdumenaf oğulları, işlerinizin Benî Temîm'den bir kimseye geçmesine râzı mı oluyorsunuz?" Oğlunu Ali'nin öldürdüğü bir kimse nasıl olur da Ali'nin lehinde Ebu Bekir'in aleyhinde çalışır? İddianızı nasıl değiştirdiniz? Çünkü iddianıza göre, Ali'nin Kureys'ten çok adam öldürmüş olması, halife olmasına engel teşkil etmiştir⁴¹.

Câhız, bu cümleden olarak, Hz. Ebu Bekir'in, Bedir, Uhud, Hudeybiye muâhadesi, ve halife olduktan sonraki faaliyetlerinden daha birçok misaller vermektedir.

Hz. Ebu Bekir'in ilim ve re'y bakımından Hz. Ali'ye üstün olduğu hususuna gelince: Resulullah, Mekke fethi günü, Ebu Bekir'in re'yi üzerine, Ebu Süfyan'a imtiyaz vermiştir. Böylece onu, Nebî'den sonra, müslümanların en önde geleni ve sözü dinlenenini bulmaktayız. Nitekim Nebi (s.a.s.), Mekke'ye Ebu Bekir sağında olduğu halde girdi. Bu da onun derecesini ve Nebî'ye yakınlığını gösterir.

Eğer Şia, Ali, Ebu Bekir'den daha fakih, helal ve haramı daha iyi bilendi derse ve buna delil olarak da, insanların, müşkillerinin hallini, fikhî mesetelerinin cevaplarını daha çok Ali'den sorup öğrendiklerini gösterirse ve de Ebu Bekir'in ne fetva verdiğini ne de fazla hadîs rivâyet ettiğini ifade ederse; Ali ve Ebu Bekir tavsif ettiğimiz gibi olsalar bu ikisinden daha fakih olanının imamlığa daha layık olduğunu biliyoruz; çünkü fikhî bilgisi diğerlerinden efdaldir; insanların en önde gelenleri dinlerini en iyi bilenleridir: dini iyi bilen dünya işini de iyi bilir, derse;

Osmaniyye der ki, bu durumda, Nebî'nin vefat ettiği güne bakmak en âdil ve en münasip yoldur. Ebu Bekir ve Ali hayatta idiler ve durumları açıktı. İlim ve amelî yönleri de belli idi. (Câhız buna ilâveten şöyle der) Yemin ederim ki, sohbetinin çokluğu, Nebî'den işitmesinin fazlalığı, maârifeti, ümmeti irşâdının güçlülüğü, re'yinin isabetliliği ve sevabının çokluğu ile Ali, Ebu Bekir'in fevkinde olsa idi, hem Nebî'nin sağlığında hem de vefatından sonra bu faziletleri ile temâyüz etse idi, insanlar şidetle ona koşarlar, ondan rivâyet yaparlardı; gerek Nebî'nin zamanında, gerekse Ebu Bekir'in hilafeti devrinde insanlar onun fikhine müracaat ederlerdi.

Öte yandan, eğer ondan fazla rivâyetlerde bulunuldu ise, bu onun daha fazla yaşaması, hâdiselerin çoğatması ve yeni yeni problemlerin ortaya çıkmış olmasındandır. Nitekim çeşitli meseleleri açıklama ihti-

41 a.g.e, s. 64-72.

yacı hâsıl olmuş, ona sorulmuş, o da fetva vermiş veya cevaplandırmıştır; fakat neden oluyor da onun bu durumlarından söz ediyor da, aynı devirde yaşayan ve en çok fetva vermekle tanınan, Ebu Hureyre, Enes b. Mâlik, İbn Zübeyr, Abdullah b. Ömer gibi sahabilerden ve fetvalarından, rivâyetlerinden bahsedilmiyor? Ayrıca Ali'nin, iki yıllık Ebu Bekir, 10 yıllık Ömer, 12 yıllık Osman'ın hilâfetleri ve 5 yıllık kendi hilâfeti zamanlarında aynı şeyleri yapması gerekirdi; ancak bu konuda ne bir delil ne de hüccet vardır. Öyle ise, Nebî'nin vefat ettiği zamana bakalım; bu günde insanların en fakihî, en âlimî, ve en isabetli re'y sâhibinin kim olduğunu tesbit edelim, yani Ebu Bekir'in halife seçildiği tarihte, Ali'nin ve kendisinin durumuna gözatalım. Biliyoruz ki, eğer Ali, Hasan ve İbn- Sîrîn devrine kadar yaşasa idi, şehid olduğu zamana nisbetle, daha âlim ve daha tecrübeli olurdu. Yoksa bir adamı, ömrünün uzunluğu, ve hâdiselerin çokluğu, veya zamanın kısalığı ve hâdiselerin azlığına göre değerlendirmek doğru olmaz. Eğer siz ve biz birlikte Nebî'nin vefatı ile hâdiselerin çoğaldığını kabul etsek, Ali'nin ve Ebu Bekir'in bu meseleler karşısındaki durumları ve görüşleri ortaya çıkmış olur. Ancak, Ali, bu husûsiyetlere sâhip olmadığından söylediğimiz şeylerden hiçbirinde bu zamanda onu Ebu Bekir'den daha faziletli kılacak bir şey bulamıyoruz. Bu konulara dair bir işâret bulunmayınca, onun re'yinin doğruluğuna ve diğer iddia edilen vasıflarının varlığına ne ile delil getirebiliriz⁴²?

Ebu Bekir'in maarifetinin ve re'yinin üstünlüğüne delillerden biri de şu husustur: Hz. Peygamber Hz. Aişe (r.a.)'nin odasında vefat ettiğinde müslümanlar genellikle hayret ve şaşkınlık içine düşmüşlerdi. Öyle ki, bazıları O, ölmemiştir, kendisi bize, bizim de kendisine şâhid olduğumuz nasıl ölür? O nasıl ölür? çünkü Allah "*liyüzhirahû ale'd-dîni kullih*" *Din tamamen izhar oluncaya kadar*⁴³ buyurur; halbuki din henüz tamamen izhar olmadı, demiştir.

Hz. Osman ve Hz. Ömer, bu âyetleri tekrarlıyorlar ve ashâbı "Nebî vefat etmiştir" demekten yasaklıyorlardı. O'nun ölümünü kabul etmeyen ilk kişi Osman oldu. "*Allah a yemin olsun ki, O, ölmemiştir; fakat Allah Onu, Meryem oğlu İsâ gibi, semâya yükseltti. Allah'a yemin olsun ki, Muhammed öldü diyen bir kimseyi dinlemeyiz, dilini keseriz.*" demiştir. Ömer de hemen hemen aynı şeyleri tekrar etti: "*Bir kimsenin Muhammed vefat etti âdiğini işitmeyeceğim. Muhammed ölmedi; fakat Allah O'nu göğe yükseltti. Musâ'yı 40 günden sonra tekrar kavmine gön-*

42 a.g.e. s. 73 vd.

43 Kur'an-ı Kerim, Tevhe (9) suresi, 33.

derdiği gibi, Onu geri gönderecektir. Muhammed öldü iddiasında bulunanın ellerini ellerimle keserim"⁴⁴.

Ebu Bekir huzur-u Nebî'ye geldiğinde onlar bu durumdaydılar. O, Ömer ve diğerlerinin konuşmalarını işitti. Nebî'nin huzuruna girdi, Onu yüzlerinden öptü ve Ona selât ve selam getirdi; sonra minbere çıktı ve müslümanlara bir hutbe okudu; Nebî'nin vefatı ile ilgili âyetleri irad etti. Ömer ve Osman ile aynı durumda olan diğerleri sakinleştiler; gerçeği öğrendiler ve önünde teslim oldular, ağladılar; onlar, sanki bu âyetleri hiç duymamış gibiydiler.

Ehl-i ridde ile savaşmaya karar vermesi ve dolayısıyla Muhâcirün ve Ensârın suallerini ve itirazlarını cevaplandırması, onların bilmediği birçok hususu belirtmesi de onun faziletlerindedir.

Muhâcir ve ensâr, Nebî'nin defnedileceği yer konusunda ihtilaf ettiler: Bazıları en uygun Bâki; bazıları Meşcid, diğer bazıları da Minber'idir dediler. Ebu Bekir, onlara, "ihtilaf ettiğiniz konuda bende bilgi var; ben, Nebî'nin *"Hiç bir nebi yok ki vefat ettiği yere defnedilmesin"* buyurduğunu işittim "dedi. Böylece ihtilaf halledildi. Bu da onun bilgisini gösterir. Bu söylenen konular ve insanlar arasında Ali'nin ismi geçmemektedir. Halbuki Ebu Bekir, âyetleri ve hadisleri anlayış, açıklama ve neticelendirme konularında, görüldüğü üzere, ashabın en seçkinidir⁴⁵.

Eğer muhalifler derlerse ki, Ali ashabın fakihlerindedir; bu, doğru, âdil yerinde bir sözdür. Nitekim İbrahim b. Yezid b. Nehâi ve Şa'bi "Fıkıh şakâbeden altı kişidedir" derler; bunlar, Ömer, Ali, İbn Mes'ud, Übey b. Ka'b, Mu'az b. Cebel, ve Zeyd b. Sâbit'tir. Bununla birlikte en câhil insan, Ali'nin asla hata etmediğini ve herşeyi bildiğini söyleyendir.

Sonra nasıl oluyor da, Ali, din ve fıkhıta, ashabın en doğru görüşüsü oluyor? Halbuki o, bu konularda selefın ileri gelenleri kadar bile değildi. Meselâ, fukahâ, ashabu'l-âsâr, ulemâ ve ashab-ı Kur'an'dan -ki bunlar kendilerini, Resulullah zamanında, tamamen Kur'an hıfzına vermişlerdi- sordüğümüzda; Zeyd b. Sâbit ve Ebu Zeyd ve falan... dediler, Ali'yi Resulullah devrindeki bu kurra' arasında zikretmediler. Aynı şekilde onu, hurûf, kıraat ve vucûh ehli, te'vil ve tefsirciler arasında

44 K. Osmaniyye, s. 80.

45 a.g.e. s. 81; Ebu Bekir Hakkında nâzil olduğu söylenen âyetlerden bazıları: Âl-i İmrân (3), 144, 185; el-Kassas (28), 88; Bakara (2), 143; Tevbe (9), 33; er-Ra'd' (13), 43; Mâide (5), 75; Meryem (19), 54, 56, 57.

da göremiyoruz. Meselâ, Abdullah b. Mes'ud'un kıraatı, Übey b. Ka'b'ın mushafı denmekte, fakat Ali'nin... denmemektedir. Fıkıh ve diğer ilimlerde de durum farklı değildir; Ali'nin ismi geçmemektedir. Netice itibariyle o, Ebu Bekir ile hiçbir hususta müsavi, yakın ve komşu değildir. O, Zübeyir, Talha, ve Sa'd gibi emsâlinin tabakasındandır⁴⁶.

Eğer Ravâfız, Ali, insanların en zâhididir delse, onlara, Ebu Bekir'in ondan daha zâhid olduğunu söyleriz; zira o çok zengindi, Allah yolunda çok hayır ve infak yaptı; öldüğünde bir tek devesi ve bir de kölesi vardı. İslâm yolunda malı ve canı ile yaptığı cihad sebebiyle onur hakkında gelen nass muhâcîr ve ensârdan başka bir kimse için gelmemiştir. Hakkında inzal olan âyetlerde onun ismi zikredilmiyorsa da işâret edilen ve delil getirilen kendisidir. Nitekim ashabdan bazıları için de âyetler gelmişse de isimleri zikredilmemiştir. Ali ise fakirdi.

Kısaca ifade etmek gerekirse, Ebu Bekir, Hz. Peygamber Mekke'de ne yaptı ise onu yaptı; Nebî ile hicret eden ilk müslüman oldu ve çok kötü şartlarda hicret etti; Mağra'da Nebî ile sohbet buldu. Yapılan işkencelere dayanamayarak daha önce Habeşistan ve Medine'ye hicret etmiş olan pekçok müslümana karşılık ,o, Muhâsara devresi sıkıntılarına katlandı ve Nebî'den ve Mekke'den, izin verilinceye kadar ayrılmadı⁴⁷. Nebî (s.a.s.) her durumunda, onunla beraberdi; ancak azminin kuvvetliliği, göğsünün genişliği ve kalbinin sâkinliği ile ondan farklıdır. Ayrıca Ebu Bekir'in Nebî ile Mağra sohbetinden ve içinde bulunduğu durumlardan sözeden birtakım naslar nâzil olmuştur⁴⁸.

Câhız, Ebu Bekir'in Nebî'nin mağara arkadaşı olduğunu inkar eden kâfir olur; çünkü bu Kitab'ın inkarıdır, der. Ayrıca, Ebu Bekir'in Nebî ile sohbeti hakkında, Hassan b. Sâbit'in şiirleri, Mistah b. Usâse'nin rivâyetleri vardır.

Câhız'a göre, Ebu Bekir hakkında gelen âyetler sahabeden hiç kimse için gelmemiştir. Bu âyetler onun sıdkı, mağara sohbeti, infakı ve İslâm yolunda yaptığı diğer hizmetlerini içerisine almaktadır. Allah'ın bir kimseyi, inzal ettiği âyetleri ile diğerlerinden ayırmasından daha büyük fazilet olur mu? Allah bu âyetlerinde Cibrîl'in lisanı ile onun faziletlerini anlatmaktadır⁴⁹.

46 K. el-Osmaniyye, s. 88.

47 Aynı kitap, s. 92, vd.

48 O, burada, Tevbe suresi, 26, 40. âyetlerini zikreder; ayrıca bk.: K. el-Osmaniyye, s. 112 vd.

49 K. el-Osmaniyye, s. 107, 112.

Bununla birlikte, belirtmek gerekir ki, Şiîler, birçok âyeti⁵⁰, Ali hakkında veya onun hiâfetine işaret eden naslar olarak mütalea etmektedirler. Gerçekte, Şiîlerin kendi görüşleri doğrultusunda tevil ettikleri bu âyetleri Sünnî ulemâ ve müfessirlerinin anladıkları manada anlamak ve tefsir etmek gerekir. Çünkü onlar, hiçbir âyeti herhangi bir kimsenin imametinde delil göstermemişlerdir. Meselâ, “*Allah’a, resulüne ve sizden olan ulu’l-emere itaat ediniz*”⁵¹ âyeti Şiîlere göre, Ali ve ailesini kassetmektedir. Halbuki Ehl-i Sünnet müfessirleri bu âyetin Hz. Peygamber’in tayin ettiği zekat veya diğer vazifelerle vazifeli âmilleri, valileri, seriyye kumandanları, onların orduları ve genellikle müslümanları kassettiğini söylemektedirler. aynı şekilde bu âyet müslümanlara, emirler ve valilere itaat etmeyi emretmektedir.

Câhiz, yemin olsun ki, eğer ashab-ı ahbâr bu âyetin Ali ve çocukları hakkında nazil olduğunda mutabık olsalardı, bunlara itaat vacib olurdu; fakat bu herhangi bir kimsenin anlayışı veya zayıf yolla gelen bir şey olursa, zayıflığından dolayı şâz olur; bu da onlar için bir hüccet olmaz. Zira bir haber sika olan bir tek kişiye dayandırılırsa, şâyi’ müstefiz olmadığından ve müstefiz olarak nakledilmediğinden şâz olur. Ehl-i esere göre, eğer bir haber zayıf olan iki veya üç kişi tarafından rivâyet edilirse, nakildeki zayıflığından dolayı zayıf olur, şâz adı verilmez; çünkü üç farklı şekilde gelmiştir, der.

Âyette kastedilen, bütün muhâcirler ve ensârın dışında, Ali ve çocuklarıdır görüşleri, yukarıda söylediğimiz gibi, şartlara ve durumlara bağlıdır. Ashab-ı tevil, bu âyetin Resulullah’ın idarecileri ve valileri ve az önce adları geçen zümreler için nâzil olduğunu söylerler; bunlar arasında Ala’ b. Hadremî, Ebu Musa el-Eş’arî, Atta b. Üseyd, Halid b. Velid, Mu‘az b. Cebel’i sayarlar⁵².

İsâ b. Yunûs b. Ebî İshak es-Sebî’î, Abdülmelik b. Ebî Süleyman bize şöyle dedi, der: Ca’fer Muhammed b. Ali’ye: “*etiy’ullah...*” âyetinin manasını ve ulu’l-emrin kim olduğunu sordum; o, “*Muhammed’in ashabıdır*” dedi. Ali olduğunu iddia ediyorlar dedim; “*Ali de onlardan-
dır*” dedi. Bu âyetin en münasip te’vilinin bu olduğu belirtilmektedir. Böylece müteşeyyi’ için bu âyette bir hüccet kalmaz. Kur’an-ı Kerim, Bakara suresi (II), 204, 208. âyetleri ile delil gösterdikleri diğer âyetler için de durum bundan farklı değildir⁵³.

50 Şiîliğin, Ali hakkında geldiğini iddia ettiği âyetlerden bazıları şunlardır: Mâide (5), 55, 56, 92; Bakara (2), 204, 208; Nisâ (4), 59; ayrıca bk.: K. el-Osmaniyye, s. 51.

51 Nisa (4), 59; bkz. K. el-Osmaniyye, s. 117 vd.

52 Aynı kitap, s. 118-132.

53 a.g.e. s. 134, 135.

Câhız, bu konuda, şu neticeye varır: Sizin (Ravâfız) Ali hakkında delil olarak gösterdiğiniz bir âyeti bir başkası Ebu Bekir, bir diğeri Ömer veya Osman gibi kimseler hakkında rahathkla hüccet alabilir. Fakat tatminkar bir açıklama ancak gerçek deliller ve kesin hüccetlerle olur.

Şiilerin Ali hakkında ileri sürdükleri hadîslere gelince: Bunların birincisi, "*Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır. Allahım! ona düşmanlık edenin düşmanı, sevenin de dostu ol.*"; ikincisi "*Sen, bana, Harun'un Musâ'ya olan durumundasın. Şu farkla ki, benden sonra nebi olmayacaktır.*"; üçüncüsü "*Allahım! en çok sevdiğin insanı bana gönder ki onunla birlikte şu kuşu yiyelim. O, bunu üç defa tekrarladı ve sonunda içeriye giren Ali oldu*", tarzlarında rivâyet ettikleri *Gadir Hum* hadisleridir. Onlar, uzun yüzyıllardır munakaşa konusu olmuş bu hadisleri Ali'nin faziletleri ve hilafeti hakkında delil gösterirler.

Hadisi önce rivâyet yönünden tenkîde tabi tutan Câhız, birinci hadisin ikinci kısmının Şiiler tarafından ilâve edildiğini; birinci kısımda ise, "*velî*" sözcüğü yerine "*mevlâ*" kelimesinin konduğunu söyler. Hadisin bu durumu, muhtevası hakkında fikir sâhibi olmak için yeterlidir. İkinci hadise gelince; Âmir b. Sa'd b. Ebî Vakkas adında tek bir râvi tarafından rivâyet edilmiştir; râvinin babası halife adaylarındandı ve dolayısıyla Ali'nin muhalifi idi; bu hususlar hadisin sihhatinden şüphe ettirmektedir. Buntarın da ötesinde, hadîste geçen "*Senin bana nisbetin, Harun'un Musâ'ya...*" sözü Nebî'nin Ali'yi halifesi tâyin ettiğini asla ifade etmez; çünkü Harun, Musâ'dan önce ölmüştür⁵⁴.

Câhız, Osmanîyye'nin fakihlerinin ve hadîsçilerinin hasımlarının kilerden çok fazla olduğunu; onların da Nebî'den, Ebu Bekir hakkında, birçok hadis rivâyet ettiklerini söyler. Meselâ, Nebî, onun hakkında şöyle demiştir: "*Eğer bu Ümmet içerisinde bir dost edinmek isteseydim, şüphesiz bu kimse Ebu Bekir olurdu... Fakat iman kardeşliğini yeterli gördüm.*" Bu hadis, onların naklettikleri gibi ise, Nebî'nin, bir kimse ile husûsî kardeş olmayı câiz görmediğini, fakat "*halil*"den başka kardeş olmayı uygun gördüğünü ifade etmektedir. Biz "*halil*"i, menzilin daha husûsî ve meveddetinin daha yakın olmasıyla biliriz. Ancak hadîsteki "*lâkin*" ibaresi O'nun, Ebu Bekir'in kardeşi olduğuna bir delildir⁵⁵.

Onların, bu konuda, rivâyet ettiklerinin en câzib olanı, Nebî'nin, hastalığı sırasında ve vefatından önce söylemiş olduğu şu sözüdür: "*Benden önceki nebilerin hepsi ölmeden önce bir dost (halil) edinmişlerdir.*"

54 a.g.e. s. 136.

55 a.g.e. s. 136

Sizden benim halilim ise, İbn Ebî Kuhâfe'dir". Bu hadîsi, Selemetu'bnî Kuheyl, Ebû ez-Za'rae ve Abdullah b. Mesud rivayet etmişlerdir. Rebî b. Hirâş el-Kûfî (öl. 104), Huzeyfetu'bnî'l-Yemân (öl. 36)'ın rivâyet ettikleri bir hadîste ise, Nebî (s.a.s.) şöyle der: "*Benden sonra şu iki kişiye uyunuz: Ebî Bekr ve Ömer*." Osmariyye hadîsçileri, Ali'nin Nebî'den şu hadîsi rivâyet ettiğini söylerler: Nebî, Ebu Bekir ve Ömer'e baktı ve şöyle dedi: "*Bunlar, nebiler ve resüller dışında, öncekiler ve sonrakiler dahil olmak üzere, cennet ehlinin kehûlünün efendileridir. Ey Ali!, bunu onlara söyleme*." Bu rivayetin sâhipleri Ali'nin şöyle dediğini ileri sürerler: "*Eğer onlar sağ olsalardı bundan size bahsetmeyecektim*." Yine ittifakla Ali'nin insanlara şöyle hitabettiğini rivayet ederler: "*Bu ümmetin, Nebî'sinden sonra, en hayırlısı Ebu Bekr, ikincisi Ömer'dir; eğer üçüncüsünü bildirmek istesem... yapardım*", yani Osman'ı kinâye etmiştir⁵⁶.

Aynı taraf râvileri, Nebî'nin, Medine Mescidi inşaa olunurken, bir taş getirdiğini ve duvarı koyduğunu, sonra Ebu Bekir'in bir taş getirip koyduğunu, daha sonra Ömer'in bir taş getirip koyduğunu, bilâhare Osman'ın da aynı şeyi yaptığını ve bunun ne mânaya geldiği Nebiye sorulduğunda; O'nun "*Bunlar benden sonra hilâfet emiridir*" dediğini naklederler. Râviler, Nebî'nin, Hudeybiye'de, Ebu Bekir hakkında şöyle dediğini rivâyet ederler: "*Ebu Bekir'in meleklere fazileti, Mikâil'in rahmet indirmesi gibidir; bunun nebilerdeki benzeri Hz. İbrahim'in misâlinindedir. Ömer'in meleklere üstünlüğü, Cebrâil'in azametle inmesi gibidir; Peygamberler arasında da Musâ'nın diğer nebilere olan durumu böyledir...*"

Aynı şekilde Nebî (s.a.s.) buyurur: "*Her kimi İslâm'a dâvet ettimse kabul etmekte tereddüt etti ve endişeli idi; ancak Ebu Bekir böyle değildi; o duraklamadı*"; "*Ebu Bekir bana asla güçlük çıkarmadı, siz de onun için aynı anlayışta olunuz*."⁵⁷

Câhiz, bu koruyu şu sözleri ile bağlamaktadır: Eğer sizin (Ravâfız) Ali hakkında söyledikleriniz ve rivâyet ettikleriniz gerçek ise, Ebu Bekir hakkında rivâyet edilenler -ki bir kısmını burada nakletmiş bulunuyoruz- de gerçektir. Ancak, her iki zümrenin rivâyet ettikleri de doğru olursa, bu durumda, Ebu Bekir Ali'den, Ali de Ebu Bekir'den hayır oluru; bu bir tenâkuzdur; halbuki hak tenâkuz kabul etmez. Bu görüşümüzü şöyle açıklayabiliriz: Gerek Ebu Bekir hakkında gerek Ali hakkında rivâyet edilenler âmme yolu ile geldiğinde söylediğimiz çözümün

56 a.g.e. s. 138; burada delil gösterilen hadîslerin çoğunun "Riyân-Nazara", I, s. 37 vd. alındığı belirtilmektedir.

57 K. el-Osmariyye, s. 145, 147.

dışında bir yol yoktur. Ne var ki, Nebî bunlardan biri hakkında söz söylemiş ve bu konuda, şahadet vâki olmuştur; bunun dışındaki iddiaları râviler ortaya atmışlardır; siyerin de ona atfedilmesi neticesinde bir fikir olarak oluşmuştur. İsnadlar ve metinler eş değerde olduğu zaman, bizim bunları birbirinden ayırmamıza, bir diğerine tercih etmemize, dolayısıyla gerçeğin hangisi olduğunu anlamamıza imkan yoktur. Bu konuda ileri sürülen hadislerin tümünde hasmı sözün doğruluğunu araştırmaya, öğrenmeye zorlayan söz yoktur; aynı şekilde bunlar Nebî'nin bu iki kişi hakkındaki sözlerinin çokluğunu bilmeye ve bunun doğruluğunu kabul etmeye sevkedici değildir. Halbuki onun yanında bulunan için, Nebî'nin bu sözü hangi mâna ve maksatla söylemiş olduğu maumdur. O derece ki, herkes bu sözün umûmiliğini ve husûsiliğini bilebilir. Maamafih, nakilciler bunu mücerred olarak seleften aldılar, mânalarını tevîl etmediler, âmın lafzına soktular. Bu nakiller, dinleyen için, bu mânaların mahrecinin usûlünü bilmediğinden, nasıl vuku bulduğundan câhil olduğundan dolayı, mütenâkız olur⁵⁸.

Öte yandan tarafların, bağlı oldukları veya savundukları kişiler hakkında o kadar çok övücü rivâyetleri vardır ki, bunların doğru olduğunu biz bilemeyiz, Allah ve Resûlüne havale ederiz. Hatta bazı sâhabînin faziletleri hakkında öyle rivâyetler mevcuttur ki, bunlar Ebu Bekir veya Ali hakkında söylenmiş olsa idi, bunların taraftarları savundukları kişinin imâmet ve fazileti hususunda en kuvvetli delil olarak kullanırlardı. Meselâ, Nebî'den nakledilen "*Ben, ümmetim için, İbn Ümmi Abd'in razi olduğu şeye razi oldum, onun kötü gördüğü şeyi ben de kötü gördüm*" sözü bunun en bâriz bir örneğidir. Sonra bu nakledilen hadislerin mânalarını Allah bilir; belki de Nebî her sahâbi hakkında âdil bir söz söylemiştir; söylenen bu kelam orada hazır bulunan için, bilinen ve anlaşılan bir sözdür; fakat lafız savunulmakta, mâna terkedilmektedir. Meselâ, yukarıda zikrettiğimiz "*Ben kimin mevlâsı isem Ali de...*" hadisinde râviler, "*Allahumme vâl vâlahu*" kısmını rivâyet etmemişlerdir; bunu sonradan Şîa ilâve etmiştir. Ayrıca bir râfîzî olan el-Ames'in, Sa'd b. Ubeyde, onun, İbn Bureyde, onun da babasından rivâyet ettiği hadiste metin şu şekilde geçmektedir: "*men küntü veliyyuhu fe'âliyyun veliyyuh*"; demek ki, Nebî "*men küntü mevlâhu*" değil, "*men küntü veliyyuhu*" demiştir. Böylece lafızlarda veya isnatlardaki ihtilaflar hadislerin gayr-i sahîh olduğuna delâlet eder. Yaptığım bu açıklama, (Râfîza'nın) hüccetinin sağlamlığını öğrenmesi ve doğru yolu bulması için bir delil olabilir⁵⁹.

58 Aynı Kitap, s. 132.

59 a.g.e. s. 132-133, 153.

Osmaniyye, Ebu Bekir'in Ali'den faziletli olduğuna dair bir başka delil de, Nebî'nin, ona, diğerlerinden farklı olarak, "*sıddik*" demesidir, derler. O, bir başka kimseye böyle dememiştir. Nitekim Nebî, onu daima "*Ebu Bekir es-Sıddik*" diye çağırırken, Ali'yi nisbet edildiği bir isimle isimlendirmemiştir; Resulullah'ın ashabı da onu herhangi bir isimle isimlendirmemişlerdir. Halbuki Ebu Bekir'e "*Resulullah'ın halifesi*" demişlerdir. O halde onun faziletine ve seçkinliğine delâlet eden iki lakabı vardır; biri sadece Nebî'nin verdiği "*sıddik*", diğeri bütün müslümanların verdiği "*halifetü resulillah*"tır. Ayrıca onun, Nebî'nin sağlığında, "*resulullah'ın halifesinden*" diye mektup yazdığı olduğu gibi, ona yazılan mektuplarda da "*Resulullah'ın halife*"sine hitabı bulunurdu. Öyle ki bazıları bunu, onun Resulullah'ın yerine halife olacağına bir delil gösteriler. Bundan daha büyük fazilet olur mu?

Eğer derlerse ki "*sıddik*" ismi uydurmadır, Osmaniyye ve Haşeviyeye'nin ihdasıdır; onlara denir ki, bu takdirde, sizin kabul ettiğiniz, Nebî'nin, Hamza'ya "*esedullah*" ve "*esedürresûl*", Cafer'e "*tayyar*"; Zübeyir'e "*havâri-u resûlillah*" demesi de uydurma olur, Şia'nın yalanı olur; bunları Zübeyir taraftarları Cemel'de uydurmuş olabilirler; arada ne fark olur ki? Sonra "*sıddik*" ismi nasıl sonradan uydurma olur; Ebu Bekir'den bahseden, mezhep taraftarı olmayan herkes onu takdir etmiştir ve bu lakabını söylemiştir. Bunun da ötesinde eski şiirler de de zikredilmektedir. Hüccet olması bakımından, sahîh haberlerle sahîh şiirler arasında bir fark yoktur. Meselâ, Abdullah b. Abbas, Cemel'den sonra, Ali tarafından Aişe'ye gönderildiğinde, Benî Halefî'l-Huzâi'nin evinde, Aişeye "*Neden yeryüzünde bana Ali'den uzak bir kimse yok diyorsun? Halbuki biz babanı "sıddik", seni de "ümmü'l-mü'minîn" yaptık*", demek suretiyle o zaman da bu lakabı kullanmıştır. Bu da Ebu Bekir'in bu isimle, bu devirde, zikredildiğine ve isimlendirildiğine bir hüccettir.

Diğer bir husus, Hicretin 9. senesinde Ebu Bekir, Hac emiri olarak, Hacca gönderildi; Nebî, daha sonra, Ali'yi de Berâe suresini huccâca okumakla vazifelendirdi. Ebu Bekir imam, Ali ona uyandı; Ebu Bekir korunan, Ali ise koruyandı; kimse bunun aksini iddia edemez. Yine Nebî'nin, hastalığı sırasında, Ebu Bekir'i, kendi yerine namaz kıldırması için, imam tayin etmesi onun faziletinin işaretlerindedir. Hiçbir kimse bu günlerde imâmeti bir başka kişinin yaptığını savunamaz ve yine kimse namaz kıldırılmaya memur edilenle diğerleri aynıdır diyemez. Nitekim müslümanlar, ittifakla, "*Resulullah onu bize dinimiz (namaz) için seçti, biz de dünyamız için seçiyoruz*" dediler.

Buraya kadar açıklamaya çalıştığımız hususlardan, Ebu Bekir'in ilk müslüman olduğu; İslam'ında mümtaz bir mevkie sâhip bulunduğu, dolayısıyla, bu iki hususun neticesi olarak, ümmetin efdali olduğu anlaşılmalıdır. Netice itibarıyla de Resulullah'ın ilk ve mutlak halifesi odur. Bütün bu üstün vasıflarının yanısıra ona itaat etmeyenler inad edenlerdir. Ayrıca, fiiller insanın adaletinin zâhirine ve faziletine delâlet eder, yoksa taharetinin gizliliğine ve ihlassızlığına değil. Resulullah'ın bir kimse hakkında görüş beyan etmesi, onu methetmesi, fazilet ve menzillerden bahsetmesi, o kişi hakkında akşam-sabah vahiy inmesi, onun temizlik ve ihlasına delâlet eder. İnsan bu özelliklere sâhip olunca da nefisler onda sukûn bulur.

2- İmam Tayini Nass ve Vasîyetle değil, Seçimle Olur:

Ravâfız, Nebî'nin Ali'yi nassla halife tayin ettiğini ileri sürerek, onu halife seçmeyen Muhâcîrûn ve Ensâr'ı tekfir eder. Onlara göre, Hz. Peygamber'in, Ali'nin imâmeti ve fazileti hakkında nassın olması, onun ve her asırda da evladından birinin insanlara imam olmasını zaruri kılar; çünkü böyle ikna edici nassa imâmetin ve imamın belirtilmiş olması, insanları seçim güçlüğünden kurtarır, hata ve zilletten uzaklaştırır; çünkü Allah onu, onlar arasından, onlar için imam seçmiştir. Eğer imam tayini nassla değil de seçimle olsaydı, insanlar, sayılarının çokluğu ve aralarında faziletli kimselerin fazlalığı v.s. gibi sebeplerle, onu imam ikame edemezlerdi.

İmamın seçimle tayin olunduğunu söyleyen Câhız, eğer imam tayini onların iddia ettikleri gibi olsaydı, nass olarak kabul ettikleri hadis kesinlikle te'vile ihtimal vermezdi; aslının doğruluğunu ve mahrecinin sıdkını bilmeye bir mâni olmazdı der ve Şia'nın Ali'nin imametine ve faziletine delil gösterdiği hadisi aşağıdaki şekilde tenkide tabi tutar.

Nebî'nin, Ali hakkında söylediğini iddia ettiğiniz "*Sen, bana, Harun'un Musâ ile olan durumundasın, ancak, benden sonra nebi gelmeyecektir.*" hadisine ve onunla Nebî'nin Ali'yi vasîsi ve halifesi yaptığı tarzındaki iddianıza gelince:

Deriz ki; bir kimsenin halifeliği ancak şu iki durumdan biri ile sâbit olur: Ya halife tayin edenin (müstahlif) sağlığında ya da ölümünden sonra. Hiç kimse Nebî'nin, gazvelerinden birinde, fikhî bilgisinin yeterliliği ve sevgisinin çokluğu ile Ali'yi halife bıraktığını söylemedi. Ancak Nebî, Tebük gazvesinde, Ali'yi halefi bıraktı, Muhammed b. Mesleme'yi Medine'de halifesi bıraktı veya İbn Ümmu Mektûm'u halef bıraktı diyenler de oldu. Osmanîye ulemâsı, Tebük gazvesinde Medine'de

Nebî'nin halefi konusunda ihtilaf ettilerse de, emirin Ali'den başkası, imamın onun dışında biri olduğunda ittifak ettiler.

Eğer Nebî'nin hemen bütün gazvelerinde bu kimseleri halefleri yaptığı doğru olsa idi, bu durumu, imâmetin değerini küçük gösteren ve, bir imamın varlığının vâcib olmadığını iddia edenlere karşı yazdığım reddiyede belirtirdim⁶⁰.

Önceki sözüme dönelim: Bir kimsenin halifeliği ya önceki halifenin sağlığında veya ölümünden sonra gerçekleşir. Hiç kimse Nebî'nin, sağlığında Ali'yi halifesi tâyin ettiğini iddia edemez. Ki şâyet halifesini tayin etmiş olsaydı bile bu Ali olamaz; çünkü, Ebu Bekir ve Ömer, bu iş için, Nebî'ye Ali'den evlâ oldukları halde, onları da halifeleri yapmadı. Veya ölümünden sonra olur; bu durumda, Nebî'nin "*Sen benim yanımda, Harun'un Mûsâ'ya olan menzilesindesin...*" sözü ile Ali'nin kendisinden sonra halife olmasını kastetmesi câiz olmaz; çünkü Harun'un Mûsâ'dan önce öldüğü bilinmektedir; çünkü Harun, Mûsâ ve anneleri hepsi tek bir ay içinde öldüler. Bunlar içerisinde en sonra ölen de Mûsâ idi. Nitekim İsrâiloğulları Mûsâ'ya: "*Harun'u sen öldürdün*" dediler. Harun'un Mûsâ'dan önce öldüğünü tefsirciler, siyerciler ve ehl-i kitap söylemektedir. Sonra nasıl olur da Nebî, Ali için "*sen bana...*" der ve bu sözü ile onun hilafetini kaseder; çünkü Harun, Mûsâ'nın ölümünden sonra, onun halifesi olmadı; aynı şekilde Ali de, Nebî'nin hayatında, onun halifesi olmadı. Nebî, Ali'yi sağlığında halife tâyin etmediğine göre, o hangi durumlarda ve neye göre Nebî'nin halifesi olur? Bu durumda bu hadis ya batıl olur, Nebî onu söylememiştir yahut hak olur ki, bu takdirde mânası sizin söylediğinizden başkadır.

Eğer Nebî, Ali'yi kendisinden sonra halife yapmak isteseydi, onu hayatında halifesi yapmazdı ve "*Senin benim yanımdaki durumun, Yuşa' b. Nûn'un Mûsâ yanındaki durumu gibidir, ne var ki benden sonra nebî gelmeyecektir.*" derdi. Çünkü Yuşa', Mûsâ'nın ölümünden sonra, onun, isrâiloğullarına halifesi olmuştu; Mûsâ'nın ölümünden önce ve ve sonra nebî idi⁶¹.

Eğer onlar, Hz. Peygamber ne hilafeti ne de imameti kasedetti; o, vezâreti söylemek istemiştir, derlerse;

Deriz ki, Harun'un Musâ'ya vizâreti şu iki durumdan biri ile ilgilidir: Ya Mûsâ onu vezir yapmıştır, yani, imamın kendisine vezir yap-

60 a.g.e. s. 154.

61 a.g.e. s. 158.

tığı, melikin kendisine vezir edindiği şekilde, seçmek suretiyle, veziri yapmıştır.

Veya onun vezirliği, yardım, mükâtefet ve muvâzeret bakımındandır. O, Mûsâ kavminden uzak olduğunda, onun halifesi oluyordu, yoksa Mûsâ onu yerine halife yapıyordu.

İşte Harun'un Mûsâ yanındaki menzilesi, bu iki durum, yani hilâfet ve vizaret bakımlarındandı; çünkü Harun'un nebilîği Mûsâ tarafından değildir, Allah tarafından. Mûsâ'nın da, ona, "*Kavmime benim halifem ol*" demesi şu iki mânadan birini ifade eder: Mûsâ onu, ya ihtiyarı ve itimadı ile halife seçmiştir veya onlardan biri kavimden uzak olduğunda diğerinin onun halifesi olması biçiminde halife olmuştur. Harun'un Mûsâ yanındaki menzilesi bu iki durumun dışında değildir. Bu anlamda Nebî'nin, Ali hakkında "*ente minnî bimenzileti hârun...*" demesi câiz olmaz; çünkü nübüvvet Harun için Allah'tan bir menziledir, yoksa Mûsâ katındaki makamı değildir. Sonra Harun'un Mûsâ yanındaki menzilesi ne vezaret ne de hilâfettir; çünkü onların ikisi de nebidir; bu durumda her ikisinin hilâfet ve vezaretleri, nübüvvetleri ve risâletleri gibidir. Bu noktadan da, Nebî'nin, bu mânada, Ali hakkında sözkonusu sözü söylemesi mümkün değildir. Zaten Osmanîyye'den bazılarına göre ileri sürülen bu hadîs bâtıldır⁶².

Câhız, Hz. Ebu Bekir'in Sakîfetü Benî Sa'ide'de halife seçilmesine de temas eder ve oradaki munakaşaları kısaca belirtir; birkaç kişinin yeni halifeye beyat etmemiş olmasının onun imameti için bir eksiklik olmayacağını söyler; nitekim Ali halife ilan edildiğinde de pek çok kimse ona beyat etmemişti der. Ayrıca o, ensarın "*Bir emir sizden, bir emir bizden olsun*" sözünün daha çok Şîa'ya karşı bir cevap teşkil ettiğini belirtir; çünkü eğer Nebî, Ali'yi imam tâyin etmiş olsaydı, onu halifesi kılseydi ve vasisi yapsaydı ve, Şîa'nın iddia ettiği gibi, Gadir Hum ve bazı Mağazilerde hakkında nas bıraksaydı, ensar böyle tartışmazlar ve bu sözlerinde ısrar etmezlerdi, yani imam hüccetle kâim ve mekanı bilinmekte iken onlar böyle bir şey ileri sürmezlerdi. Aslında onların bu sözü söylemeleri ve ısrarla savunmaları, Ali'nin imâmetine dair nass olmadığına en büyük delildir. Bununla birlikte bu söz Ebu Bekir'in imâmeti için bir kötöleme olmadığı gibi bir tekid de değildir. Ayrıca onlar bunu, Ebu Bekir konuşmadan önce iddia etmişlerdir. Nitekim Ebu Bekir'in susturucu konuşmasından sonra oradakilerden hiç kimse ona cevap vermemiştir, karşı görüş ileri sürmemiştir. Ayrıca onların bir

62 a.g.e. s. 166, 176.

emir bizden olsun demeleri Ebu Bekir'in imâmetine karşı olduklarından değildir; onlar bir emir de bizden olsun demek istemişlerdir.

Câhiz, Selman Fârisî, Suheyl b. Amr, Uyeyne b. Hısn gibi Şîa'nın, görüşlerini destekleyici hadislerin râvileri kabul ettiği şahısları nasıl müslüman olduklarından başlayarak, Nebî zamanındaki durum ve davranışları itibariyle tenkide tabî tutmaktadır. Ayrıca o, Şîa'nın, Bilal, Ammar, Mikdad, Ebu Zer v.s. gibi sahabiye kendi görüşlerini destekleyen ve Ebu Bekir, Ömer ve Osman'ı kötüleyen kimseler olarak göstermesinin tamamen yanlış olduğunu, bu kişilerin asla ilk üç halifeyi kötülemediklerini söylemektedir⁶³.

3- *Kureyşlilik veya Hz. Peygamber'e akrabalık hilafetin şartlarından değildir; ancak imamın sâhip olması gereken bazı vasıflar vardır:*

Câhiz'a göre, imamın sahip olması gereken, vasıflar, muhtemelen, yukarıda uzunlamasına naklettiğimiz, Hz. Ebu Bekir'in ümmetin ef-dali ve imâmet için evlâsı olmasını sağlayan hususiyetleridir. Bu sebeple olacaktır ki o, imâmet meselesini incelerken, daha çok imam için gerekli gördüğü vasıflar üzerinde ısrar etmiş, tezini büyük ölçüde bu noktalara dayandırmıştır. Başka bir deyişle Ebu Bekir'in Ali'den üstün olmasını sağlayan şartlar aynı zamanda imamın sahip olması gereken özellikleridir.

Câhiz, Kureyş soyundan veya Nebî'nin itretinden olmanın imâmet için bir şart olmadığını söylemektedir. O, bu hususu da Ravâfıza cevap vererek ele alır:

Eğer Ravâfız derelerse ki; Ebu Bekir, Sakîfetü Benî Sa'ide hutbesinde, ensâra, bu mesele sizin bildiğiniz gibi değildir; biz Kureyş topluluğunun haseb bakımından en kerîmi, neseb bakımından en seçkini, Nebî'nin itratı ve aslıyız, bunu biliyorsunuz demedi; o, kendisinin onların en faziletlisi ve hilafet için evlâsı olduğu zannındadır. Böyle düşünülürse, Benî Hâşim'in, fazilet ve hilafetteki hakkı bakımından, Benî Teym'den daha üstün olması gerekir.

Deriz ki, Ebu Bekir böyle bir söz söylemedi; o, "Bizler muhâcirler, sizler ensârsınız. Allah Kur'an'da herhangi bir konuda sizden ve bizden bahsettiğinde sizden önce bizden bahseder; bizler emirler, sizler vezirler-siniz..." demiştir. O, "biz, Kureyş topluluğu, Arab'ın en neseblisi ve haseblisiyiz. Resulullah'ın soyuyuz" dememiştir. O, sadece, dîni reisliğin, dîni davranışlarla hak kazanılan bir husus olması ile hilafetin dîni riyâsetlerin en büyüğü olduğunu açıkca ifade etmek istemiştir. Ayrıca

Ebu Bekir, bu hutbesiyle, hasebi yeterli, değerli bir unsur, Nebî'ye yakınlığı da bir sebep olarak görenlere hitab etmiştir. O, bu hutbesinin başında, muhâcir ve ensâra, faziletin ancak takva ile olduğunu söylemiştir. Şâyet o, bu hutbesinde, haseb, neseb ve yakınlıktan bahsetmişse, bunu muhâcirlerin hemen her bakımdan ensârdan faziletli olduğunu anlatmak ve açıklamak için yapmıştır.

Câhız, bu son hususu şöyle ele alır: Muhâcirler, ensârdan seneler önce müslüman olmuşlar; ensâr ecdâdının inancı üzere iken onlar bir Allah'a inanmışlar ve bu yüzden de birçok eza ve cefa görmüşlerdir; bu durumda nasıl olur da ensâr muhâcirlerden faziletli ve emirlik için evlâ olur?

İlk muhâcirler diğer muhâcirlerden farklıdır; nitekim Mekke fethinden önce müslüman olanlarla, fetihten sonra müslüman olanlar bir değildir. Böylece, kendileri dışında bütün insanlar kâfir iken ilk defa müslüman olan, müslüman oluşunda bir dengi bulunmayan elbette öteki müslümanlardan farklıdır. Bu bakımdan o, Sakîfetü Benî Sa'ide'de, kendisinin ilk müslümanlar arasındaki değeri bilindiğinden, ilk muhâcirlerden ve faziletlerinden bahsetmekle yetindi. Neticede o, bu şekilde, muhâcirlerin faziletlerini belirtmesinden sonradır ki, orada bulunanların hepsinin bey'atını aldı. Ayrıca, mevcut muhalefet muhâcir ile ensâr arasındadır, yoksa şahıslar söz konusu edilmemiştir. "*Bir emir sizden, bir emir bizden olsun...*" sözü de bu gerçeği teyid eder; nitekim ne ensârdan ne de muhâcirden bir kişi çıkıp da bizden falan şahıs emir olsun demiştir⁶⁴.

Bir kimsenin gayr-i dinî bir hususiyette dinde reis olamayacağını söyleyen Osmaniyye, yakınlık ve hasebin riyâset için faydalı elemanlar olduğunu belirtmekle birlikte, dinî faziletin bütün bunların üstünde olduğunu ifade eder. Onlar, hilafette Hz. Peygamber'e yakınlık ve uzaklık ile Haşimî veya Muttalibî olmak ile olmamak arasında fark olmadığına birçok yönden hüccet getirirler; birçok âyeti görüşlerine delil gösterirler⁶⁵. Nitekim Hz. Peygamber de, insanların dişler gibi birbirine müsavi olduklarını söylemektedir. Âhirette de nesebin, Nebî'ye yakınlık ve yakınlığın pek yararı yoktur; herkes amelinden sorulacaktır. Nuh, Salih ve İbrahim peygamberlerin yakınlarından bahseden âyetler de, bu peygamberlerin karıları ve çocuklarının, yakınları olmalarına rağmen, müşrik oldukları için uğrayacakları cezalardan bahsederek, yakınlığın mükafaat ve cezada tesiri olmadığını ifade eder. Bütün bun-

64 a.g.c. s. 203 ve vd.

65 Bk.: a.g.c. s. 204; Necm suresi (53), 39; Bakara, 48; Duhan, 41; Şu'ara, 88, 89; Lokman, 32.

lar, zürriyetin, akrababığın imâmet ve hilafette yeterli sebep olmadığını, riyâsetin dinî bir husus olduğunu, dînî faziletin bunda hakim unsuru teşkil ettiğini göstermektedir. Yani hamîyyet, asabîyyet ve arabîyyet hilafette ve takaddümde sebep olamazlar. Hulefâi'r-Râşidîn'in amelleri de böyledir.

Halbuki Şülik, Benî Hâşim'i, Hz. Peygamber'e yakınlığı sebebiyle faziletli sayar ve yine karabetleri yüzünden imâmet için yegane hak sâhibi görür. Ancak, Ali'nin İsmail ile İshak'ı, Arab ile Acemi ve bütün insanları müsâvi tuttuğunu söylerlerse de, kendileri, Abdulmuttalib oğullarını Benî Hâşim, Benî Hâşim'i de Benî Abdu Şems'e karşı faziletli görmekte dirler. Bu kabilelerin ecdâdı, soyu aynı olduğu halde nasıl birbirlerinden faziletli olurlar? Aynı atadan değiller mi? Hâşim ve Abdu Şems hem ana hem babaları tarafından kardeş değiller mi?⁶⁶

Osmaniyye'nin bu fazilet anlayışına karşılık Ravâfız, halife seçildikten sonra Ebu Bekir'in hutbesinde söylediği "*Ey Nâs, ben en hayırlınız olmadığım halde size velî oldum*" sözünün manası nedir? Bu söz sıdk veya yalandan hâli midir? Eğer doğru (sıdk) ise, bu o zaman onu bütün imamlarımıza faziletli görmeyiz; eğer yalan ise, bir imamın müslümanların minberinde yalan söylemesinden daha çirkin yalan var mıdır? derse;

Osmaniyye olarak onlara şöyle cevap veririz: Hz. Hasan, onun hakkında "*Allah bilir, o, onların en hayırlısı idi*" der. Katâde, Ebu Bekir'in bu sözü ile, hasebi kasedtiğini ve oradakilere sadece haseb yönünden halife olunamayacağını öğretmek istediğini söyler; çünkü onlar, Ey Abdumenaf oğulları, sizi Teym'in idare etmesine razı mı olacaksınız, demişlerdir. Bu bakımdan o, hilafet makamına geçer geçmez, bu vazifeye haseb ve mürekkebi bakımından insanların en hayırlısı olduğu için değil, ilim ve amel yönünden en hayırlısı olduğundan nâil olduğunu öğretmek istemiştir. Onun böyle demesi, bunun da ötesinde, Allah'tan çok korktuğundan, tevâzu' ve şefkatinden, taatının büyüklüğü ve mâsiyetinin azlığındandır. Bu sözün, bu anlamda kullanıldığı zaman yalan ve zürur olması sözkonusu değildir. Bu hal hulefâyâ ve muhtedî imamlara has bir durumdur. Ayrıca Ebu Bekir, bu sözü ile, kalbini ıslah etmek istemiş, övünmek ve nefsinin üstün görmek istememiştir. Hüsnü'l-edeb, Rabbma tevâzu', teallüm, tezkiyeden uzaklaşma, düşmanına ve şeytana başarı sağlamayı kasedmiştir. Dinleyeni iyi tanıyan biri için bu söz yalan olmaz⁶⁷.

66 K. el-Osmaniyye, s. 209-231.

67 a.g.e. s. 276 vd.

Ebu Bekir'in "Bu iki kişi (Ömer ve Ebu Ubeyde)den istediğiniz birine beyat ediniz" sözünün mânasının ne olduğu şeklindeki Şüilerin sorusuna gelince: Onlara cevap olarak deriz ki, o, bu sözünü, ensâr için ve orada hazır bulunanlara, ensarın, muhâcirünun faziletini kabul etmesinden ve emirin onlardan olmasına razı olmalarından sonra söylemiştir. O, o sırada muhâcir ve ensârın kendisine bey'at edeceğini bildi, fakat onlara bana bey'at ediniz demedi ki onlar kendileri bunu istesinler, halife olması için teklifte bulunsunlar, kendisine olan sevgilerini izhar etsinler ve nefisleri itaatte daha kuvvetli olsun. Nitekim o, halife seçildikten sonra yaptığı konuşmada "Bey'atım süratli oldu, çünkü fitne çıkmasından korktum. Allah'a yemin ederim ki ne gündüz ne gece bu konuda hırslı oldum; böyle bir vazifeyi ne açık ne gizli Allah'tan istedim. Takatımın çok üstünde bir iş yüklendim. Bu işte, benim yerime, çok daha kuvvetli birinin olmasını isterdim." demiştir. O, bu sözü ile, keşke, hilafet için, yeryüzünde benden daha güçlü biri olsaydı demek istemektedir; çünkü o, bu mesele için, yeryüzünde kendisinden daha kuvvetli bir kimse görmemektedir.

Ebu Bekir'in bu sözleri onun zühd ve takvasının bir delilidir. Ayrıca o, kendisi dururken, müslümanların Ömer ve Ebu Ubeyde'ye beyat etmeyeceklerini biliyordu. Nitekim hilafet için teklif ettiği iki kişiden biri olan Ömer "Boynumu kılıçla vurdurmayı, Ebu Bekir'in önüne geçmeye tercih ederim" demiştir. Aynı şekilde Ömer'in ona ta'zîm gösterdiği ve kendine takdîm ettiği bizce bilinmektedir. Ebu Ubeyde'nin de onun önüne geçtiğini asla göremezsiniz. Ömer, Ebu Ubeyde, ve Osman, Ebu Bekir'in etbâi, şîası ve dostları idi.

Ali'nin Ebu Bekir'e beyatı ile ilgili sünni-şîi haberlere bakıldığında, onun da yukarıda ismini zikrettiğimiz kişilerden çok farklı bir durumda olmadığı görülür. Ebu Bekir'e bey'at edildiği zaman Ali de bey'at etti. Ali, Ebu Bekir'i bu vazifeye, Nebî'nin sağlığında namaz imamı tâyin ettiğini, onu bu vazifeden kimsenin geri bırakamayacağını söylemiştir. Aynı şekilde Ali, Ebu Bekir ve Ömer'i öven pekçok söz söylemiştir. Ali, kendiliğinden gelerek Ebu Bekir'e beyat etmiştir; o beyat ettiğinde başında ne kılıç ne de kalkan vardı; o, kendiliğinden razı ve teslim oldu⁶⁸.

Buraya kadar söylediklerimiz, aynı zamanda; a) Kur'an'da, Hz. Peygamber'in halifesi ile ilgili bir nass olmadığı; b) Resulullah'ın halifesini tâyin etmediğinin; yani imâmetin nass ve vasiyetle değil, seçimle

68 K. el-Osmaniyye, s. 253 vd.

olduğunun da birer delilleridir; bu sebeple, konumuzun başında ayrı maddeler halinde gösterdiğimiz bu hususları birlikte ele aldık. Ancak, burada, şunu ilâve etmek isteriz: Câhiz'a göre imam tâyini şu üç yolla olur: 1) Hâssanın, imam olabilme şartlarını hâiz kimseyi arayıp bulması ve seçmeleri, âmmenin de tabi olmalarıyla; 2) Şûra'nın ihtiyarı ile; Hz. Osman'ın halife olmasında olduğu gibi. Halife Ömer, ölmeden önce kendinden sonraki halifenin seçimini altı kişilik bir heyete havale etti ve bu altı kişiden birinin halife olabileceğini işâret etti. Aynı durum ümmetin hâssası için de geçerlidir; 3) Seçimle olan tâyin; Ebu Bekir'in hilafetinde olduğu gibi. Bu yol hata ve fitneden daha çok uzaktır.

Câhiz, imâmetin nassla olduğu görüşüne şiddetle karşı çıkar. Zira Benî Sakîfe'de ne muhâcîrûndan ne de ensârdan bir kimse çıkıp da Hz. Peygamber falan şahsı halife seçti veya falan hakkında nass vardır dedi. Bu, sadece Şiî-râfızanın iddiasıdır. Eğer Nebî, bu konuda, bir nass veya vasiyyet bıraksaydı hiç ihtilaf olur muydu?; insanlar bunu hüccet getirirdi, herşey olur biterdi.

Bununla beraber, Osmanîyye'den bir grup, Allah'ın insanlar için bir imam seçtiğini, onları nash ettiği, ancak onun nashının nass ve tesmiye ile değil de delâletin mânası, izah ve alameti ile olduğunu kabul eder. Meselâ, Kur'an-ı Kerîm'de, "...içinizden de iki âdil şahîd getirin"⁶⁹ buyurulmaktadır; bundan imamın âdil olması gerektiği anlaşılır. Yine Nebî, "hayırlınızı (hıyârükum) seçin" buyurmuştur. Bu ve benzeri naslar bizim imamların sıfatlarını bilmemizi sağlar. Bu vasıflara sâhip olan imamlık için aday olabilir, seçildiği takdirde imam olabilir.

4- Bir imamın varlığı ve ümmetin de ona itaat etmesi zaruridir:

Câhiz, bu konuyu, "İnsanlara bir imam edinmek ve halifeye bağlanmak gerekli midir?" diye soru sorabilecek birine cevap vererek ele almaktadır. "Nâs" sözünden âmme ve hâssa anlaşılmaktadır. Eğer bu iki zümreyi birlikte kastediyorsanız, ikisinin arasını ayırmıyorsanız, zannederiz ki âmme imâmetin mânasını ve hilafetin temelini bilmez; nitekim neyi kabul edip-etmeyeceğini de bilmez. Âmme, hâssa için edattır; hâssa, onlarla zorluklara karşı durur, işleri onlarla yürütür, düşmana karşı onlarla gider... Âmme'nin hâssaya nisbetle makamı, insanın azalarına olan durumu gibidir. Azalar insan nefsinin ne yapacağını bilemediği gibi, âmme de hâssanın kasdını bilemez. Nasıl azalar nefsin isteklerini yerine getirmek zorundalarsa âmme de hâssanın isteklerini yerine getirmek mecburiyetindedir. Dünyanın salahu, nimetlerin tamamlanması hâssanın tedbiri, âmmenin taatı ile mümkün olur. Nitekim bir menfaatin temini, bir ihtiyacın giderilmesi nefsin kasdının doğruluğu ve azaların ona taatı ile mümkündür. Hâssa âmmeye, âmme de hâssaya muhtaçtır.

69 Talak suresi (65), 2; ayrıca bk.: K. el-Osmaniyye, s. 250-258.

Kalble organlar için de aynı durum sözkonusudur.⁷⁰ Bazı insanların ihtiyarı, bazılarının da re'yi diğerlerinden daha kuvvetlidir. Öyle ise her iki grubun da noksanlıkları ve bunları düzeltecek birine ihtiyaçları vardır.

İmam onlara, doğru kararlılığı, geçerli amel yapmayı, salim ihtiyara sâhip olmayı, dinî meseleleri tevil ve tefsir etmeyi, doğru şekilde anlamayı öğretir. Nitekim kaza, kader, va'd ve va'id konularındaki haber sadece hâssaya hitab eder; namaz, oruç v.s. ile ilgili haber, hâssa ile beraber âmmeye hitabeder. Kısaca, haber, helal, haram, va'd ve va'id, emir ve nehiy... konularında âmme ile hâssa bir değıldir. Bu hususları ancak basiret ve ilim sahibi biri bilir; bu bakımdan, helal ve haram, emir ve nehiyi bilme ve tatbik için mutlaka imama ihtiyaç vardır. Meselâ, hücceti ancak bilginler, yani kitap ve haberi, aklı esasları bilen getirir, avam bu konuda hüccet getiremez. Eğer âmme din ve dünyayı bilmede hâssa gibi olsalardı, âmme değil hâssa olurlardı.

Bu bakımdan, İmam tâyin etmek, âmmeye değil, hâssaya vâciptir. Ancak bu vücûbiyet imkan şartına bağlıdır. İmkan elverişse diyoruz, çünkü, âmme isyancılarla beraber olursa, hâssa bu imkanı elde edemez. İmâmeti hak eden biri ve imâmet için müsait bir vasat bulunduğu anda, imam tayini zaruridir, takiyye zâil olur. Hâssanın, imâmet için, en faziletli, en âlim, en zâhid... olan kimseyi arayıp bulması gerekir. Her asırda bey'at edilecek şahsı bilmek ve bulmak zorunluluğı vardır, bu da hâssanın vazifesidir. Bununla beraber, ister âmme ister hâssadan olsun bütün insanların bir imamın varlığına ihtiyaçları vardır⁷¹.

İmamı vazfesinden almak hakkı da hâssaya aittir; ancak âmme de onlara yardım eder.

Netice itibariyle, Câhız'a göre imâmet müslümanlar için zaruri bir müessesedir. Cemaat bir imama bağlanmak zorundadır. Aynı şekilde, imamsız kaldığında imam seçmek veya zalim ve gayr-i meşru halifeleri devirmek de cemaatin vazifesidir. İmamın, akıllı, ahlaklı, din ve dünya işlerini en iyi bilen, davranışları faziletli, mümkün olduğu kadar, icraatı ve davranışları ile, Hz. Peygamber'e benzeyen biri olması icabeder. Ancak, dinî bilgisinin kuvvetli olması en önemli husustur. Tek kelime ile imam, toplum içerisinde en olgun (efdal) insan olmak zorundadır. Câhız bu nokta üzerinde ısrar eder ve mefdulu nazari yönden kabul etmez. O, imamın, cemaatin hüsn-ü kabulüne mazhar olmasını, en kuvvetli kaidelerle seçilmesini ister; o, bütün azaları halifeye güven duyan bir çeşit konseyi teklif eder, bu konsey üyelerinin aralarından hilafet için en münasip gördükleri kimseyi tensib etmelerini ister.

70 Aynı kitap, s. 257-266.

71 a.g.e. s. 266 vd.